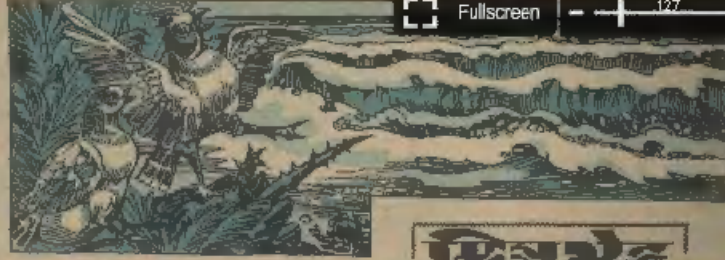

यादावा

फेब्रुवारी १९७५

१५

मिश्रभेद

[१८]

दमनक विचार करू लागला, 'म्हणजे या संजीवकाच्या अंगात बैरीच शक्ती आहे. याची किंग बळकट आहेत. हा माझ्या धन्याला पुढात ठार देखील करू शकेल. तेन्नां माझे मन गुढापासून दूर राहील अशी युक्ती काढली पाहिजे? तो संजीवकाला म्हणाला-“मित्रा! आपल्या ज्ञानाच्या बलाबलाची कल्पना करून घेतल्याशिवाय पाऊल पुढे टाकणे धोक्याचे आहे. तुझ्यासारख्या बैलांच्या पिंगळ्या सारख्या सिंहाशी युद्ध करून त्यात यश मिळविणे शक्य आहे का? त्यासाठी शक्तिशाली असा आणि कोणाच्या मदतीची गरज आहे. मागे एका टिटवीला अशाच तऱ्हेने नाही का समुद्र पार करता आला होता?”

“काय रे गोष्ट आहे ती, एक दे तरी!” संजीवकाने दमनकाला विचारले.

दमनक गोष्ट सांगू लागला:

समुद्रात जिकणारी टिटवी

एका महापागराच्या किनाऱ्यावरील एक टिटवीचे जोडपे रहात होते. मादीला अंडी घालण्याची वेळ जवळ येत असल्याचे वाटल्यावर तिने आपल्या नवऱ्याला चांगलीशी जागा शोधण्यात सांगितले.

तिच्या विचा नर म्हणाला-“समुद्राच्या किनाऱ्यावरच अंडी घाल. हो अनादि कालापासून आलेली जागा आहे!”

“तकी, तकी रे! समुद्राच्या वाटा किनाऱ्यावर उरून येतील आणि माझी अंडी बाहून जातील.” मादी म्हणाली.

“अग वेडे समुद्र असा जत्याचार करण्याचे

साहस करी करील का? त्याला माझ्या माक्तीची पुरी कल्पना आहे. लक्षावधी मासे व मगरी त्याच्या पोटात सुखाने रहात असतां समुद्र असला वेडेपणा कां करील?” नर म्हणाला.

परंतु मादी त्याला म्हणाली-“असल्या गप्पा माझ्यासमोर? तुझ्या अंगात किती पराक्रम आहे त्याची कल्पना मला नाही का? बडेबडे कस्तुरज नाही का त्या कांसवाचा जीव गेला.”

“कोणती बरे ती गोष्ट?” नराने विचारले.

मादीने कांसवाची गोष्ट सांगितली.

एका तळ्यात कंबुओचे नांवाचे एक कांसव रहात असे. संकट व विकट नावाच्या दोन बगळ्यांशी त्याची मैत्री होती. काही काळ पाऊस पडला नाही व तलावातले पाणी आटू लागले. तेव्हा बगळ्यांनी दुसऱ्या एका तलावाच्या काठी जायचे ठरविले. त्यांनी ती गोष्ट कांसवाला सांगितली.

हे म्हणाले-“मित्र हो! मीच तुमच्या पेक्षा जास्त वेळ तलावात राहतो. पाण्याच्या अभावी मला जगणेच अशक्य होईल. मला देखील इकडून तिकडे घेऊन जा.”

“बाबा रे, तुला उडता येत नाही, मग काय करणार? तुझ्या नथिची लिहिले असेल तेच होणार!” बगळी म्हणाले.

“मित्र हो! संकट येऊन कोसळले की निराश होऊन कसे बघेल? माहुरी शूरानाच कोणता तरी मार्ग काढता येतां. विविकवातांनी व शाहाण्यांनी स्वतःचा जीव वाचविण्यासाठी प्रयत्न करायला हवा. असे मतस्मृतीचे म्हणणे आहे!” कांसव म्हणाले. सिंहांनी बराच वेळ विचार केल्यावर कांसवालाच एक युक्ती सुचली. एक काठी आणि त्याने त्या काठीची दोह टोके बोचीने बरायला बगळ्यांना सांगितले आणि स्वतः काले लोंबाने घट्ट बसून बगळ्यांना उडायला सांगितले.

परंतु बगळ्यांनी कांसवाला बजावून सांगितले की बाबा रे, हा उपाय किती चांगला असला तरी त्यात तुझ्याच जिवाला

घोंका आहे. तू चुकून तोंड उघडलेस तर खाली जमिनीवर आदळून मरशील. परंतु कांसवाने वाटेत तोंड न उघडण्याची संपप घेतल्यावर दोन्ही बगळ्यांनी काठीची दोन्ही टोके चांबीत धरली. नंतर कांसव चुकून खाली पडले तरी त्याला फार लागू नये असा विचार करून दोघे बगळे बेताच्या उंचीवरून उडू लागले.

बगळे एका गावावरून उडत जात असता गावकऱ्यांनी त्यांना व कांसवला पाहिले आणि हंभू लागले. कांसवाला राग आला. त्याने "या लोकांना काही अवकल आहे का?" असे म्हणण्यासाठी तोंड उघड- तांच जमिनीवर आदळले. गावकऱ्यांनी त्याला ठार करून भेजवानी उडविली.

मादी कांसवाची गोष्ट सांगून पुढे म्हणाली-"जंगलात एका डबक्यात अनागत विघाता, प्रत्युत्पन्नमती आणि यद्गुर्विष्यती नांवाचे तीन मासे रहात असत. त्यांचे परस्परस्वर फार प्रेम होते. एकदा काही कोळी आपली बाळी घेऊन त्या तळपाच्या

उद्या येऊन ते धरले पाहिजेत? ते अनागत विघाताने ऐकले. तो धाबळून गेला व मिर्वांना बोलावून म्हणाला-"बापण एकाद्या कुसऱ्या डबक्यात गेले पाहिजे."

ते ऐकून प्रत्युत्पन्नमती म्हणाला-"पुढे केव्हा तरी येणाऱ्या संकटासाठी आतांपासून काळजी करण्यात काय अर्थ आहे? मी येथे वर्षानुवर्षे सुखाने रहात आलो आहे. कित्येक संकटांतून स्वतःचा जीव वाचविला. ते काही बहुतेक येणार नाहीत. आले तरी मी मुक्ती काढून स्वतःला वाचवीन." यद्गुर्विष्यती देखील म्हणाला-"मलादेखील घेवून जावेसे वाटत नाही. आणखी कोठेही मासे मिळाले नाहीत, तर ना ते कोळी या कोपऱ्यातल्या डबक्याकडे वळणार? तसेच आपल्या नशिबी लिहिले असेत तर त्यातून कधी सुटका मिळेल का?"

ते ऐकून अनागत विघाता कुसऱ्या डबक्यात निपून गेला.

तिळप्या बहिणी

[६]

[तिळप्या बहिणींना घाटी उचलून घेऊन येथानंतर त्यांना बोधून घेऊन येणाऱ्या आपले राज्य रईस अशी राजाले दबकरी पिढ्याविरा. ती ऐकून मद्रपुरीचे निवासो तिळे पाक, उदयन, निशीथ व संव्याकुमार राजाकडे येऊन त्याला भेटले. त्याने दिलेल्या बोडकांवर बसून तिळप्या बहिणींच्या शोभाचे निघाले. पुढे-]

पांढऱ्या घोड्यावर उदयन पुढे पुढे बोडक्याच्या टापाच्या आवाजाच्या अनुरी- निघाला. विचस असल्या कारणाने धाते ते चालत होते. उदयनला चांगले विसत होते. परंतु निशीथ व संव्याकुमाराची स्थिती काय बरं जाली असेल? त्यांनी काय केले असेल? कारण जोळे असूनही त्यांना चिक्तां मुळीच विसत नव्हते. म्हणजे दिवसां ते आंधळासारखेच होते. म्हणून वाट माहीत नसूनही पुढे पुढे उदयन बोडकावरून चालत असल्यामुळे

घाते ते चालत होते. हळूहळू सूर्य पश्चिमेला वळला आणि सामंकाळ होण्याची वेळ जाली. तेव्हा उदयन म्हणाला-"माझे काम संपुष्टात आल्यासारखे आहे. संध्या! आतां तूच वाट दाखवीत पुढे चल. आम्ही दोघे तुझ्या मागून येतो." त्याप्रमाणे पुढे संव्याकुमार चालू लागला. त्याच्या पाठीमागून प्रथम

निशीथ व अगदी शेवटी उदयन दोघे चालू लागले.

काही वेळाने गडब अंधकार पडला. सोंपयंत ते एका दांड बरण्यात येऊन पोचले होते. राथ झाल्यामुळे बरण्या व संध्या-कुमार दोघे विकामे झाले. आतां खरोखरी ते सर्वच जण हमले होते व त्यांना विश्वांतीची गरज होती. परंतु त्या वाट बरण्यात विश्वांती घ्यायला जाया कोठून मिळणार? म्हणून निशीथने आपल्या दोघां भावांना एका झाडावर बसवून ठेवले व म्हणाला—“तुम्ही येथे थांबा थोडा वेळ, मी जाऊन रात्री कोठे अंग टाकायला जाया आहे का, पाहून येतो.” असे सांगून त्याने

बांधून ठेवले आणि स्वतः आपल्या काळघा घोडघावर बसून निघाला.

निशीथ बराच दूर चालून गेल्यावर त्याला एका जामी एक जुनाट पडके घर दिसले. बाराजवळ जाऊन त्याने दाराची कडी एक दोवदां वाजवून पाहिली, परंतु बातून उत्तर आले नाही. त्याने छिडकीतून डोकावून आत पाहिले, परंतु आत कसली हालचाल ही दिसली नाही. म्हणून त्याने साहस करून दार उघडले व आत गेला. जिकडे पड्याचे तिकडे त्याला घरात रेशांचे ढीग दिसले. त्याला थोडे आश्चर्यच वाटले. त्या निवाय घरात विचित्र असे काहीच दिसले नाही. घराचा भालक कोण बरे असवा, पहात तो काही वेळ थांबला.

बराच वेळ वाट पाहल्यावर ही कोणी न आलेला पाहून त्याला वाटले की हे पडके घर अजून व कोणी येथे रहात नसावा. रात्र काढायला ही जागा बरी आहे, असे वाटून तो घोडघावर उदयन व निशीथला बसवून आला होता त्या झाडाकडे निघाला.

निशीथ झाडावर आपल्या दोघां भावांना बसवून निघून गेल्यानंतर थोड्याच वेळाने त्या झाडाखाली कोणीतरी चालत्याची हालत्याची चाहूल झाली. जंगलच ते,

जमावर, असा विचार करून दोघे थोडे चिंतित झाले. कारण निशीथ एकटा गेला होता. तो कोठे जातो? काय करतो कोणास ठाऊक? या काळजीत दोघे त्याची बराच वेळ वाट पाहात राहले.

उदयनने तशा मनस्थितीत आपल्या कंबरेला हात लावून पाहिले आणि संध्या-कुमाराला सांगू लागला—“संध्या! काहीतरी कंबरेला रेशांसारखे लागते आहे रे! काय बरे बसेल...हे...?”

उदयनचे ते राकव पुरे होण्यापूर्वीच संध्याकुमार म्हणाला—“होय रे! माम्या कंबरेलासुद्धा तसेच काहीतरी लागते आहे. विळखा थडू लागल्यासारखा वाटतो आहे. तू म्हणालास तसेच रेशांचे किंवा सुभासारखे काहीतरी आहे. काय असेल बरं?”

दोघे असे परस्परांशी बोलत असता त्यांच्या कंबरेला पट्टे विळखा बसला व दोर-झंडांने बांधले गेल्यासारखे त्यांना आढळले. त्यांनी दोन्ही हातांनी आजूबाजूला चाचपून पाहिले, पण कोणी प्रमुख जवळ असल्याचे दिसना.

“अरे, मोठमोठयांना मी कधी दृष्टीस पडलो नाही, तुमच्या दृष्टीस पडणार होय?” असे कोणीतरी म्हटले.

तो आवाज ऐकल्यावर त्यांना कोणीतरी भूत किंवा पिशाच दोरीने बांधील असेल असे दोघांना वाटले. परंतु काय करावे, दोघांना सुचला. "ऐन वेळी निघाय येथे नाही तर तुम्हा समाचार घेतला असता. अजून काही धिडडले नाही म्हणा. आमचा भाऊ परत येत असेल. तो परत येण्यापूर्वी शहाणपणाने तू आम्हांला सोडलेस तर ठीक, नाहीतर तुला ताबडतोब यमलोकी पाठवून देईल तो, सनात अधूरे!" जशी धमकी देऊन वाहिली दोघांनी.

परंतु तो त्यांना बांधणारा कोणी सामान्य होता का? तो म्हणाला—"काय रे! या धमक्या कोणाला रे, मला का?

शंभर जण आले तरी माझ काही करू शकणार नाहीत. शिवाय मी तुमचा भाऊ येईपर्यंत वाट पहात राहिलो तरच ना?" असे म्हणत त्याने आपल्या दादीचे टोक त्यांच्या कंबरेच्या दोरीला बांधले आणि त्यांना फरपटत ओढून घेऊन गेला. त्याने जातां जातां आपली एक काम केले. झाडाखाली त्यांचे घोडे होते त्यांच्या अंगावर कसले तरी बस टाकले. त्याबरोबर घोडे अवृक्ष झाले.

आपली वगही वेळाने निशीथ झाडा-अवळ येऊन पाहतो तर झाडावर दोघे भाऊ नव्हते. झाडाखाली त्यांचे घोडे नव्हते. त्याला काहीच पुढेना. कदाचित आपल्याला यायला उशीर झाला म्हणून आपल्याला बोधीत ते दोघे कोठे भटकले तर तयारीत, असा विचार करत तो आपल्या भावांच्या शोबार्थ आपल्या काळ्या घोड्यावर परतला.

असा शोध काढील निशीथ त्या जंगलात बराच फिरला. परंतु त्याला त्याचे भाऊ चिराते नाहीत की कोडे त्यांनी खणमुढा आडळली नाही. तोपर्यंत रात्र बरीच उलटली होती. आणखी प्रहूर दोन प्रहूरच रात्र उरली होती. त्यानंतर उजाडले तर आपल्याला एक पाऊलवेळीत पुढे टाकण

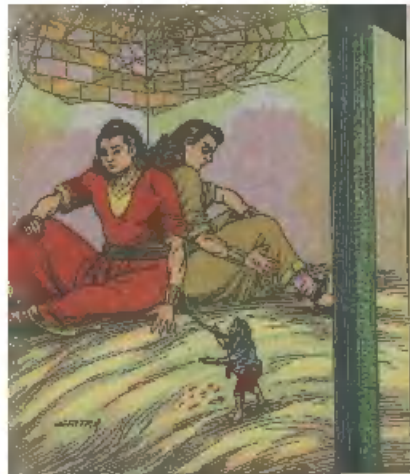
काढले. परंतु काही उपयोग झाला नाही. परंतु एक विचार त्याच्या मनात आला, कदाचित ते दोघे मी पाहून गेलो, त्याच पडक्या घरात तर गेले नसतील! तो विचार मनात येताच तो घोड्यावर चढून त्या जुनाट घराजवळ परत आला. त्याच्या भावांनी घोडे बाहेर बांधून ठेवले असतील असे वाटत होते त्याला. परंतु त्याप्रमाणे घोडे बाहेर दिसले नाहीत तेव्हा तो घोडा निराश झाला. तरी एकदां वात जाऊन पाहू या तरी, असा विचार करत दार

डकवून तो अगत गेला आणि आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्याला त्याचे दोघे भाऊ उदयन आणि संध्याकुमार एका सुमण्या दोरबंधाने बांधलेल्या स्थितीतच एका कोपऱ्यात झोपलेले दिसले. पाहून आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्यांच्या जवळच जमिनीवर रक्ताचे झग झाला दिसले. या सर्व गोष्टींही त्याच्या अंगाला शहारे येण्यासारखी आपली एक गोष्ट त्याच्या दृष्टीस पडली, उदयनचा एक हातच अवृक्ष झाला होता. परंतु हात कापून टाकल्यासारखा देखील दिसत नव्हता.

ते सर्व पाहून त्याचे डोकेच चालतनासे झाले. घोड्या वेळाने स्वतःला सावरून त्याने आपल्या दोघां भावांना जागे केले. निशीथला पाहल्यावर त्यांना जिवंत जीव आल्यासारखे वाटले. म्हणाले—"वरे, तू

उदयन आणि संध्याकुमार एका सुमण्या दोरबंधाने बांधलेल्या स्थितीतच एका कोपऱ्यात झोपलेले दिसले. पाहून आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्यांच्या जवळच जमिनीवर रक्ताचे झग झाला दिसले. या सर्व गोष्टींही त्याच्या अंगाला शहारे येण्यासारखी आपली एक गोष्ट त्याच्या दृष्टीस पडली, उदयनचा एक हातच अवृक्ष झाला होता. परंतु हात कापून टाकल्यासारखा देखील दिसत नव्हता.

आणून टाकले. तो हुपट कोण, आम्हांला कोठे घेऊन चालला आहे, बगैरे आम्हांला मुळीच दिसत नसल्यामुळे काही एक कळले नाही. केव्हां उजाडेल पाहतो आहे, आम्ही. आतांच उजाडू लागले आहे म्हणून मला घोडे घोडे विस्सू लागत आहे. आम्हांला घरून आणणारा तो हुपट एक विचित्रच प्राणी दिसला. त्याला पाहून तर आम्हांला हसूच आले. तो जमिनीपासून फार फार तर आपल्या डोपराएवढा उंच असेल. परंतु आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे, त्याची दाढी शंभर हात लांब आहे. त्याने आपली दाढी आमच्या कंवरेला दोरी सारखी बांधली. तो आसा. आतापर्यंत आमच्या बाजूलाच पडून होता. थोड्याच वेळापूर्वी कोठे तरी निघून गेल्यासारखा दिसतो आहे. तो उजव्याबरोबर तुम्हा पावलाच्या खुणा पाहून तो म्हणाला—“अरे हो, तुमचा मोठा माऊ इकडे येऊन गेल्यासारखा दिसतो आहे! ठीक, तर त्यालादेखील घरून घेऊन येतो.” असे म्हणत धाईधाईने उठून जाऊ लागला. तेव्हा त्याने आम्हांला आपल्या दाढीने बांधून ठेवले होते तो गोष्ट धाईत बिसरला होता. मला राग आला म्हणून मी त्याची दाढी ओढली, तेव्हा त्याचे काही केस उपटले गेले आणि घोडे रस्त

काही आग पालवीत म्हणामा—“अरे मुलाभा! तुला इतका गर्व चढला आहे का? बरे तर तर बरे, सगळी बाकी नाही उपटलीस!

“त्यानंतर तो तावा तावाने उठत म्हणाला—“माझी ही दाढीच मला पंच-प्राणासारखी आहे. एक केस जरी गळला किंवा काढून टाकला तर एक प्राण गेल्यासारखा होतो मला. आता या संतानाने माझे चार लांब केस उपटले. ते पुन्हा उगवूय मेणे शक्य नाही. फक्त सहन करायचे हे?’ असे आपल्याशीच पुटपुटत तो म्हणाला—“अरे तू केलेल्या मूर्खपणाची तुला ही शिक्षा झाली!’ आणि त्याने आपल्या खिणातून डबी काढून कसले तरी अंजन माझ्या हाताला लावले. त्या बरोबर माझा हात अदृश्य झाला. नंतर त्याने आपली दाढी आम्हांला बांधून ठेवली होती तेवढ्या लांबीची कातकन टाकली आणि सडून उभा राहला. परंतु आश्चर्य हे की दाढीचे कातरलेले केस पुन्हा जसेच्या तसे लांब उगवले.” असे सांगून उदयन गप्प बसला. ते सर्व ऐकून निधीयला फार आश्चर्य वाटले.

तोपर्यंत उजाडू लागले होते. उदयन म्हणाला—“आतां वशीर करता कामा नये.

तो तुम्हा शोषार्थ झिडून कंटाळून परत येत असेल. आतां उजाडण्याची वेळ आली आहे तेव्हा तुला काही करतां येणार नाही म्हणून मी तुला आपल्या जागी संघ्या-कुमाराबरोबर बांधून ठेवतो. फक्त एकच हात दिशेल असा बसून रहा म्हणजे झाले. पुढे काय करावचे ते पाहून ठरवू या.”

निधीयने त्या दोघांना सोडविले. उदयनने निधीयला व संध्याकुमाराला एकत्र बांधून ठेवले. निधीयान्या घोड्याला जवळच्या एका गुहेत बांधून लपवून ठेवून स्वतः जवळच लपून बसला.

ठीक दुपारच्या सुमारास तो लांब दाढीवाला बुटका असे गुणगुणत आला—

"वाहता तो कोटि जाता. आज कोही तर उभा रांगडेलच!"

बुटका घरात जाईपर्यंत उदयन बाहेर लपून बसला होता आणि मांबराच्या पाकळाने जाऊन खिडकीतून बुटका काय करतो आहे, हे पहात उभा राहिला होता. त्याला एक विचित्र गोष्ट दिसली. त्या कांदे दाढीवाल्या बुटक्याने कसले तरी भस्म काढले आणि ते निशीष व संध्याकुनारावर टाकले. त्या पाठोपाठ दोघे अदृश्य झाले नंतर त्याने आपल्या गळघातली माळ काढून एका खूटीला टांगून ठेवली आणि आश्चर्य म्हणजे तो बुटका एकदम सामान्य माणसासारखा दिसू लागला आणि त्याची ती विचित्र दाढीदेखील अदृश्य झाली. डोळ्यांवर विष्वास न होण्यासारखी गोष्ट होती ती.

उदयन आश्चर्यचकित होऊन हे सर्व खिडकीतून पहात होता. गळघातली माळ काढून ठेवल्यानंतर तो बुटका क्षोपला आणि छान धोऊ लागला. ते पाहून उदयन

त्याबरोबर उदयन स्वतः एक लांब दाढी-वाला बुटका झाला. ते विचित्र पाहून तो मनात म्हणाला—"हे या दुष्टाचे गुपित आहे तर! हा कोणी मांत्रिक तर नसेल?"

उदयनने आपल्या विशाल हात घालून पाहिले तेव्हा त्याला कसले तरी भस्म हाताला लागले. त्याला आठवले की, याच भस्माने त्या बुटक्या दाढीवाल्याने साडा-खालच्या घोड्यांना आणि घरातल्या माण-सांना अदृश्य केले होते नाही का? दुसऱ्या खिशातल्या डबीत तांबडे अंजन होते. हे अंजन लावल्यानेच उदयनचा हात अवृक्य झाला असावा. तिसऱ्या खिशात तप्तल्याच एका डबीत एक हिरवे अंजन होते. बाणखी एका खिशात एक पंचर आणि कसले तरी काळे भस्म होते. त्याचा कसा व कसासाठी उपयोग करायचा, हे उदयनला माहीत नव्हते. या सर्वांचे गुपित कोसे काय उकलणार?"

(क्रमशः)

स्वनिन्याचा चोर

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, मेल खांद्यावर काढून घेतले आणि स्मशानाच्या विशेने मीनपणे चालू लागला. तेव्हा अंतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तू कोणाला पचन देऊन इतके कष्ट सहन करीत आहेस, कोणाला ठाऊक? परंतु केव्हा केव्हा पचनाचे पाचन करण्यासाठी देखील अनीति-कर किंवा धर्मरहित काम कराने लागते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला ब्रिजभसेन नावाच्या संवाराची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी भावनगरी राज्याच्या गादी-वर विक्रमसेन नावाचा राजा राज्य करीत असे. तो एक योग्य व प्रभावशाल राजा होता. युद्धात पराभव म्हणून त्याने कधी पाहिला नाही. जबळपासच्या राज्याने

वेताळचा मोर्चा

सामंत राजे त्याला खंडणी घेत. विक्रम-
सेनाच्या खजिना मंहुमी भरलेला असे.

परंतु आचर्य असे की पुढे खजिन्यातलं
धन कमी होत गेल्याचे कळले. कोणी तरी
खजिन्यात गुप्तपणे शिस्त धन चोरून तेंत
असावा, असा राजाला संशय आला.
चोराला पकडण्यासाठी राजाने अनेक उपाय
करून पाहिले. परंतु खजिन्यातलं धन
माहीने होण्याचे थांबले नाही.

शेवटी राजाने खजिन्यातल्या घनाची
चोरी करणाऱ्याला जो कोणी पकडून देईल
त्याच्याशी राजकन्येचे लग्न करून देईन,
अशी दबंदी पिटविली. राजकन्येशी विवाह
होईल वा आशने कित्येकांनी प्रयत्न करून

माही आणि चोरेमुढा थांबली नाही.

काही दिवसांनी महाराज आपल्या सभेत
बसले असता एक अत्यंत सुंदर तरुण
युवक महाराजांना भेटण्यासाठी आला व
म्हणाला-“महाराज! आपण पिढीविलेली
दबंदी ऐकून मी आलो आहे. चोराला
बळून देण्यास मी आपणांस मदत करू
शकून असे मला वाटते.”

राजा म्हणाला-“ठीक! तू मागणीक
तितक्या शिपायांना मी हद्दीवर पाठवून
देतो. तू चोराला पकडून घेऊन ये. मी
तुझ्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून देतो.”

“महाराज माझ्या मदतीला शिपायांची
किंवा कोणाचीही गरज नाही. आपण स्वतः
बरोबर येऊ सकाळ तर तेवढे पुरे. आपण
याच्यावर विश्वास ठेवून मी सांगेन त्या
जागी चलावे.” तो तरुण युवक म्हणाला.

राजा शूर व साहसी होता. थोडा वेळ
विचार करून म्हणाला-“ठीक! मी तयार
आहे, केव्हा निघायचे?”

“शे मी परत येऊन आपणांस सांगतो.”
असे सांगून तो तरुण युवक निघून गेला.
दोन दिवसांनी तो तरुण युवक
राजाच्या वेळी राजाला येऊन भेटला व
म्हणाला-“अरण्य बोर्वांनी आज रात्री वेध
पावडून निघाले पाहिजे.”

जंगलात येऊन पोचले. दोघे एका खडकाभाड
लावून बसले. तो तरुण युवक राजाला
म्हणाला-“महाराज! समोरच्या डोंगरा-
तल्या गुहेत चोर जमतात. खूप पिकून
गातात नाचतात. परंतु मी आपणांस
दाखविणार आहे ते अगदी वेगळेच
दृश्य आहे.”

दुकून वेजण आज्ञाच्या आवाज येऊ
लागला. युवक राजाला म्हणाला-“महा-
राज, ती एक तरुण युवती येते आहे.
तिला लक्षपूर्वक पाहून ठेवा, म्हणजे पुढे
मोठ्याखणे कठीण होणार नाही.

काही वेळात त्याच्या समोरून सुमारे
सहायपणापासून आईवडिलांच्या सांगण्या-
सोळा वर्षांची एक सुंदर युवती जाऊ

लागली. तिच्या दोन्ही बाजूला समोरून
मद्याली झळवीत दोघे जण जात होते.
दोघेच आगळी दोघे जण तिच्या पाठी-
मागून खांद्यावर पिशव्या घेऊन चालत होते.
राजा व तो तरुण युवक पहात असता ते
पांच जण पुढे निघून गेले.

परंतु राजाच्या तोंडातून एकही शब्द
न निघालेला पाहून तो युवक विचार
लागला-“काय एकडे पाहता आहां?”

राजाने त्या तरुणाला विचारले-“इकडे
अशा काही मोष्टी घडत आहेत, हे तुला
कसे काय कळले?”

तो तरुण म्हणाला-“महाराज! मी
लहानपणापासून आईवडिलांच्या सांगण्या-
कडे हुज्जत करून, कोणत्याही मोष्टीची

फिकीर केल्याशिवाय दऱ्या खीन्यातून व जंगलातून मनमोकळेपणाने हिबत फिरत असे. एके दिवशी रात्री मी म्हणालो त्या गृहेजवळ सहज येऊन पोचलो तेव्हा मला गृहेतून गलका ऐकू आला. मी आत बांधून पाहिले. आत चोर होते. एका बाजूला महाकाळीची प्रतिमा बसविलेली होती. काही लोक तिच्या पुजेत मग्न होते. काही जण दुसरीकडे बसून वारू पिण्यात मग्न होते. एका उंब दगडावर चोरांचा मायक बसला होता. आपण आता पाहिली ती युवती एका तरुणासोबरी बसली होती. तिच्या सोबरी पैशाच्या पिशाच्या ठेवलेल्या होत्या. इतके घन कोठून बरे आले असेल,

Fullscreen 127 X

विलेली इवडी ऐकून कदाचित् आपल्या खजिन्यातले नाहीसे झालेले तेच घन असावे असा एक संशय माझ्या मनात डोकावला. म्हणून मी आज आपणास इकडे घेऊन आलो."

राजाने तरुणाला विचारले—"आज आपण पाहिली ती मुलगी कोण माहीत आहे का? ती माझीच मुलगी आहे."

तो युवक चाबूरत्यासारखा होऊन म्हणाला—"खरं का महाराज? ही गोष्ट मला माहीत असती तर आपणांना मी तसवी देऊन दुःखी केले नसते. आपण मला क्षमा करावी, महाराज!"

"वेढ्या! तुला माफी मागण्याचे कारण काय? माझी मुलगी असे कोणाली कोणाची, न्याय हा झालाच पाहिजे. मी उद्यां तिला कडक शिक्षा करतो. तू उद्यां राजवाड्यात अवश्य आले पाहिजेस!" असे सांगून राजाने त्या तरुणाला निरोप दिला आणि राजवाड्यात परतला.

तो सरळ राजकन्येच्या म्हालात गेला. तेथे वासी होत्या त्यांना बोलावून त्याने विचारले—"राजकन्या कोठे आहे?" काय उत्तर द्यावे त्यांना चुक्या.

उजाडेपर्यंत राजा आपल्या मुलीच्या म्हालाबाहेर पडला नाही. राजकन्या

रले—"काय ग, कोठे गेली होतीस?" ती मान खाली घालून गुपचुप उभी राहली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी राजाने राजसभेत जाहीर केले—"मी राजकन्या राजद्रोही असल्याचे जाहीर करीत आहे. तिला मी कडक शिक्षा करण्याचे ठरविले आहे!"

त्या वेळी राजसभेत तो तरुण युवक हजर होताच. तो हाव जोडत म्हणाला—"महाराज! आपण राजकन्येला राजद्रोही म्हणून शिक्षा केल्यास मी चोरांना पकडून बित्पानवह आपण तिच्यासाठी जंगन करून देण्याचे वचन कसे काय पुरे होणार?"

राजाने तो तरुण म्हणाला ते मान्य करून त्याच्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले. बेश्वर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा! मला हे नाही कळले की विक्रम-सेनाने आपल्या मुलीला शिष्या कां केली नाही? त्या तरुणाला दिलेले वचन पालन करण्यासाठीच का? की ते मित्र करून आपल्या मुलीला संकटातून मुक्त करून घेण्याच्या हेतूने? त्याच साठी तर त्याने त्या तरुणाला समजून उमजून राजसभेत यायला नव्हते सांगितले? या क्षकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असूनही तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीत आहेत, तुझ्या डोमयाची धांपर चकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

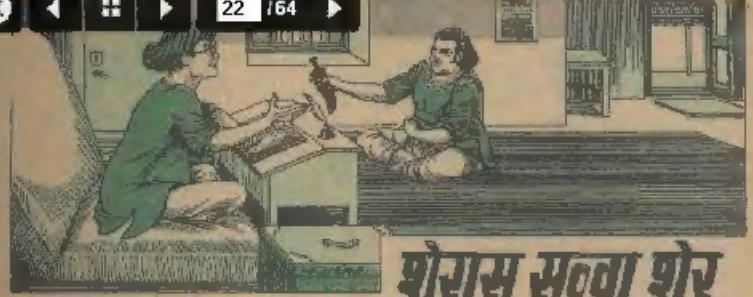

विक्रमादित्य त्याचे उत्तर देत म्हणाला—
“हे कोडे बरबर वाटते, तितके ते सोपे
नाही. त्या तरणाची चांगपूक सुरवाती-
पासून शेवटपर्यंत सदैवात्म्यच होती. त्याने
स्वतःच्या पूर्वजाविषयी राजाला मागितले
तेव्हां अट्टल चोरामध्ये असलेल्या गुणांचे
वर्णनच त्याने केले होते. फक्त चोराला
पकडून देण्याचाच हेतूच त्याच्या मनात
असता तर शिपायांनाबरोबर नेऊन त्याने
राजकन्येला किंवा गुहेतल्या चोरांना पकड-
वून तो देऊ शकला असता. परंतु त्याने
राजाला बाळविले ते सर्व पूर्वी ठरवून तयार
करविलेले नाटकच होतेसे दिसते. अशाली
धर्मरेची व्यवस्था राजकन्येला ओळखता
थावे व राजाच्या मनात दुसरा संशय राहू
नये यासाठी कर होती. राजाला हे दृश्य
दाखविण्यासाठी त्याने दोन दिवसांचा अवधी
मागून घेतला होता, असे नाही का वाटत?
राजाला त्या तरणाच्याविषयी संशय होता
वाट झाला तरी काका वाटत नाही.
राजकन्येने कोणत्या तरी अट्टल चोरामधी

राजाने हा तरुण तिच्याशी लग्न करण्यास
साहस करून तयार होतो का नाही हे
पाहण्यासाठीच राजाने त्याला दरबारात
बोलाविले होते. तो दरबारात आला,
एवढेच नव्हे तर तिच्याशी लग्न करायला
त्याने प्राय मागे घेतला नाही. याचा अर्थ
तो तरुणच स्वतः अट्टल चोर होता व
त्याचेच राजकन्येवर प्रेम होते या दोन्ही
गोष्टी स्पष्ट झाल्या. त्या तरणाचे राज-
कन्येवर गुप्त प्रेम होते. म्हणून तिच्याच
चोर म्हणून पकडवून देऊन, राजाने
दिलेल्या वचनाप्रमाणे तिच्याशी लग्न करून
देण्याचा घाट त्याने युक्तीपुरस्सरच घातला
होता. त्याच्या त्या हुशारीसमोर राजाला
मान शकवाही लागली. त्याने दोघांचे
लग्न करून दिले.”

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच
वेताळ प्रेतासह अदृश झाला आणि
मागला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

शोरस सत्त्वा शेर

एका गावात एक श्रीमंत मनुष्य रहात
असे. त्याला एकुलता एक मुलगा होता
त्याने मापल्या मुलाला फार लाडल नाव
विले होते. म्हणून मुलाला वनेक वाईट
तकवी लागल्या आणि तो पाण्यासारखा
पैसा खर्च करू लागला.

एकदा मुलाने बापाजवळून बरेचसे पैसे
मागून घेतले आणि शेजारच्या गावी जाऊन
चैनीत सर्व पैसे खडबले. त्याला पैशाची
गरज पडली तेव्हां एका सावकाराकडे
त्याने पांचशे रुपये कर्जाळ मागितले.
म्हणाला—“मी घरी गेल्यानंतर पांचशे
रुपये आणि त्याचे व्याज जे होईल ते
पाठवून देईन.”

तो सावकार त्या मुलाच्या बापाला
चांगला ओळखत होता. म्हणून तो कर्ज
घ्यायला कबूल झाला, परंतु कर्ज देण्यापूर्वी
म्हणाला—“बाबा रे! रुपये देतो. परंतु

काही वस्तू गहाण ठेवून घेतल्याशिवाय कर्ज
घ्यावे नाही असा माझा नियम आहे.”

मुलाने थोडा विचार केला व म्हणाला—
“माझ्याजवळ तूर्त एक खंजीर आहे. तो
ठेवून घ्या आणि पैसे घ्या.”

सावकाराने तो खंजीर ठेवून घेतला
आणि पांचशे रुपये त्याला दिले.

एक वर्ष लोटले. तो श्रीमंत मनुष्य
एकापकी मरण पावला. त्याच्या मुलाच्या
हातात सर्व इस्टेट जाती. परंतु त्याने शेजा-
रच्या गावातल्या सावकाराकडून घेतलेले
पांचशे रुपये परत केली नाहीत.

तो रक्कम सरळ मार्गाने वसूल होणे
शक्य नाही, असे सावकाराला वाटू लागले.

तो सावकार रहात असे त्या गावातल्या
घोबीच त्या श्रीमंताच्या घरचे कपडे धुवा-
यला नेत असे. अर्थातच सावकाराकडेचे
कपडे सुद्धा तो घुई.

एका सावकार त्या परटाला बसडे बैठ अन्नात म्हणाला-“तुला तो घरी कोणी म्हणालास त्याचा मुलगा माझ्याकडे आपला खंजीर गहाण ठेवून पांचशे रुपये घेऊन गेला होता. तो खंजीर हुल्ले दिसतनाझिवा आला आहे. उद्या तो कर्ज फेडण्यासाठी आला आणि मी खंजीर तेढ झाली नाही, तर उगाच एका पेढात सापडेल. काम करावे कळत नाहीसे घाले आहे.”

त्या परटाने दुसऱ्या दिवशी त्या श्रीमंत माणसाच्या मुलाला सावकार म्हणाला ते त्याने त्याला सांगितले.

श्रीमंताचा मुलगा खूब झोऊन मनात म्हणाला-“पाहता, बच्चू-कोडे जातो!” तो पांचशे रुपये आणि व्याजाचे दोनशे रुपये घेऊन सावकाराच्या घरी आला.

सावकाराने त्याला धसायला खुर्ची दिली व नम्रपणे म्हणाला-“काम सेवा करू?”

“काही नाही, मला नसायला वेळ नाही. एका कामासाठी आवमाने आहे. कर्ज

“सांखळी?” सावकार त्याला आठवत नसल्यासारखे नटून विचारू लागला.

“होय खंजीर! तो आमच्या बाजोबा-पासून पिढ्यान्पिढ्या चालून आला आहे. तो आमच्या कुळाचे जणूकाही कुळदेवतच आहे. तो हरदिला तर मी तुमच्याकडून दहा हजार वसूल केल्याशिवाय राहणार नाही.” श्रीमंताचा मुलगा म्हणाला.

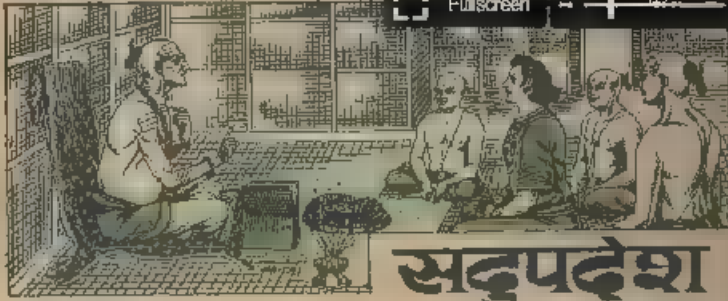
सावकार थोड्या पडत्या स्वरात म्हणाला-“यांबा पाहतो, आहे का. परबां-परबां शोधीत होतो, सापडला नाही. तो घालवून बसलो तर त्याची किंमत भरावीच लागणार! तुम्ही पैसे आपले आहेत, म्हणालात, नाही का?”

श्रीमंताच्या मुलाने सातशे रुपये मोजले. सावकाराने ते सोडून घेतले आणि तिजोरीत ठेवले. नंतर त्याने वरात जाऊन खंजीर आणून श्रीमंताच्या मुलास दिला. तो एबढेसे तोड करून निघून गेला.

१५६. निसर्गाचा चमत्कार

आर्मेनिया देश अनेक बलद्भुत गोष्टींसाठी प्रसिद्ध आहे. या देशात आपल्याला दिवपारे दिवप मानवाने मिळिलेले नसून ही निसर्गमिती आहे. यात अनेक गुफा आहेत. जागोजागी स्फटिकासारख्या स्वच्छ पाण्याने मोहोळ व प्रवाह वाहतात. आर्मेनियातील शहरांना पाण्याचा पुरवठा याच ओहोळांच्या पाण्याने होतो.

सदुपदेश

फार पूर्वी कोशल देशावर प्रबंठ नावाचा एक सुयोग्य व प्रजावत्सल राजा राज्य करीत असे. त्याच्या राज्यात प्रजा सुखी होती. हृदयविकाराने एकाएकी राजा मरण पावला. तेव्हा त्याचा एकुलता एक मुलगा सुकुमार याला विद्याभ्यास मध्येच सोडून राजधानीत परतावे लागले. यथा वेळी त्याचा राज्याभिषेक ही झाला.

सर्व विद्याभ्यास संपल्यानंतर राजकुमाराला राजनीती शिकवावी असा कोशल देशात प्रवाल होता. परंतु राजगुरुजवळ विद्याभ्यास पुरा होण्यापूर्वीच सुकुमाराला राज्यकारभार संभाळावा लागला. त्याला सर्व विद्या सुमती नावाच्या गुरूने शिकविल्या होत्या. सुमती एक धोर विद्वान नव्हे, तर एक धोर तत्ववेत्तादेखील होता. म्हणून सुकुमार राजा झाल्यावर सुमतीने त्याला काही उपदेश केले.

"माणसाचे मन हेच मुख्य असते. ते सर्वदा निर्मल वसावे लागते. अनैतिक कामांमिथवी निष्ठ विचार करीत राहून वेळ बालविषयांपेक्षां एकदां काय ती चूक करून मन स्वच्छ करून घेणे श्रेयस्कर आहे.

"प्रत्येक माणसाला 'अहं' असतो. तो स्वतःला फार मोठा समजतो. परंतु दुसऱ्यातला धोरपणा-मोडेपणा ओळखून पत्ताच झरोखरी धोर होय. असाच माणसांना राजाने जवळ करावे.

"सनुष्य दान प्रकाराचे असतात, - चांगले व वाईट. देशातल्या वाईट लबाड-लुध्वा लोकांचा कांटा काढून राज्यात नीतिकर व चांगल्या लोकांना निर्भय करणे हे राजाचे कर्तव्य होय.

"आपण मनात एखादी गोष्ट करण्याचे ठरविले आणि त्या गोष्टीस मगजंताचे

सहाय्य तसले तर त्या कामात यश मिळते नाही. मगजंताचे अविच्छिन्न असेल तर न योजवले काम देखील यशस्वी होते."

हे उपदेश ऐकून सुकुमाराला आपल्याला सर्व राजनीती कळली वसे वाटले. एका वर्षात तो राजकार्य करण्याऐवजी भोग-विलासात गुरफटला. प्रबंधाच्या कार-भीर्वीत सुखी झालेल्या प्रजेला सुकुमाराची कारकीर्द मृष्टीच पसंत पडली नाही.

दोन वर्षे झोडली. राज्यकारभारात सर्वत्र व्यस्तव्यस्तता पसरली. कोशलदेश अधिकदृष्ट्या, सैनिकदृष्ट्या कमजुवत झाल्याचे ऐकू येऊ लागले. शेजार पाजा-रच्या राजांना कोशलदेश जिंकण्याला ही संधी चांगली आहे, असे वाटू लागले.

ते कालव्यावर सुकुमार सुमतीकडे जाऊन म्हणाला-"गुरुवर्य! आपण दिलेल्या उप-देशाप्रमाणे मी सर्व काही करीत आहे. परंतु राज्य परिस्थिती बरोबर नाही. उद्यां काय होईल, हे त्या परमेश्वराचाच माहीत!"

"मी म्हटल्याप्रमाणे तू वागला नाहीस. तू भोगविलासात गुरफटलास!" सुमती त्याची कानउघाडणी करीत म्हणाला.

"अनैतिक गोष्टी मनात न ठेवतां त्या करून टाकून आपले मन शुद्ध करून घ्यावे असे आपणच नाही का म्हणाला

होतां. सदापान व कामवातनां यांच्यातून माझे मन अद्याप मुक्त झाले नाही." सुकुमार म्हणाला.

ते ऐकून सुमती चकितच झाला. आपण केलेल्या सदुपदेशाचा असा विपर्यय परिणाम होईल, याची त्याला कल्पनाच नव्हती. त्याने राजगुरूचा सल्ला घेण्यासाठी त्यांच्याकडे निरोग पाठविला.

इतका काळ लोटल्यावर प्रथमच राजा व राजगुरु यांची परस्पर भेट झाली. राजगुरूने सुमतीसमोर उभा राहिलेला प्रश्न मातपणे ऐकून घेतला आणि स्मित करून म्हणाला-"हे पहा, आपण सुकु-माराला केलेले उपदेश फार मोठे आहेत.

परंतु ते उपदेश देतांती व तत्त्ववेत्त्यांसाठी आहेत. प्रजेच्या सुखासाठी राज्य करणाऱ्या राजकर्त्यांच्या कामाचे नाहीत." असे सांगून भुवनेश्वराकडे वळून राजगुरू म्हणाला— "राजाने आपले मन बुद्ध ठेवावे हे तेवढे महत्त्वाचे नाही. त्याने ओके पंड ठेवावे हे महत्त्वाचे आहे. समज, तू रागाच्या मारात कोणाचा वष केलास. तू राजा आहेस म्हणून तुला कोणी विचारणार नाही. तू त्या माणसाला ठार करून मोकळा होशील. परंतु त्यानंतर त्या माणसाची काही बूक नाही हे कळल्यावर तू त्या माणसाला पुन्हा जिवंत करू शकणार नाहीस. म्हणून तू स्वतःवर संयम राखला पाहिजेस."

मुकुमाराच्या वांगले लक्षात आले. मावी राजाला उपदेश काढ्याचा अधिकार व नायकी आपणात नाही, हे सुमतीला चेन्नीत कळले. त्याने राजगुरूची समा मागितली आणि तेथून निघून गेला.

त्यानंतर राजगुरू राजकुमाराला म्हणाला— "तू राजा आहेस. तुझ्या हातात सर्व अधिकार आहेत. कोणीही समजूतदार मनुष्य तुझ्यासमोर तुम्हाविरुद्ध काही बोलणार नाही. तुम्हाकडून शाबासकी व नशिब मिळविण्यासाठी कित्येक जण तुम्ही खोटी स्तुती करतील. कोणी तुला ईश्वरसारखा पराक्रमी म्हणेल, मरणाचा पुतळा म्हणेल. ते सर्व तुझा धोखेपणा ओळखून तुझ्या धोखेपणाची योग्यी शांतात जसे समजू नकोस. ते राजभवत नाहीत. तुला खरा राजभक्त कोण हे दाखवितो. त्याच्या घरी आज रात्री अत्यंत वेध पालटून जाऊ या."

त्या प्रमाणे दोघे वेध पालटून एका परीब दरिद्री ब्राह्मणाच्या घरी गेले. परगावचे पाहुणे आले आहेत हे कळल्यावर त्या ब्राह्मणाने त्यांना फक्त आश्रयच दिला नाही तर त्याने आपल्या शक्तीप्रमाणे त्यांचे आतिथ्येच्छील केले.

बोलताना राजगुरूने देशातल्या परिस्थितीबद्दल त्याला विचारले. त्याबरो-

तोंडाला आले ते बोलला,—"प्रचंडाच्या पोटी एक अयोग्य नाट्यक जन्मला. प्रजेच्या हितापेक्षा स्वतःच्या भोगविलासात मग्न असणारा राजा असून नसून सारखाच!" ते सर्व ऐकून मुकुमार संयंकर तापला. परंतु त्याने स्वतःला आवरले.

नंतर दुसऱ्या दिवशी रात्री दोघे त्या ब्राह्मणाच्या घळून निघाले.

मुकुमार राजगुरूला म्हणाला— "मी ओळखतो वा थटाला. हा वररोज घर-बारात येतो. दुसरे ओक माझी स्तुती करून काही तरी पारितोषिक घेऊन जाताना. हा माव काहीच बोलत नाही. म्हणून मला काही देऊ नये अशी मी

वाक्ता केली होती. याच्या मनात माझ्या विषयी एवढा राग असण्याचे काय बरे कारण असेल? तोंडाला आले ते बडबडला, पहा! तुम्ही जवळ होता म्हणून, नाही तर मी मला असा सोडला नसता!"

"उद्या पुन्हा वेध पालटून जाऊन पाहू या काय होते ते!" राजगुरू म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी ते दोघे पुन्हा आल्यावर त्या ब्राह्मणाने त्यांना आदरपूर्वक बोलावून विचारले— "मध्यरात्रीच तुम्ही निघून गेलात कारण काही कळले?"

तेव्हा राजगुरू त्या ब्राह्मणाला म्हणाला— "हे आपल्या देशाचे महाराज आहेत. त्यांना लागेल असा शब्दात बोलणाऱ्याच्या घरी महाराजांना कोष जाली नाही."

राजगुरुने ते म्हणत्यावर राजा स्वऱ्या स्वरूपात प्रगट झाला.

ते पाहून तो ब्राह्मण धाबऱ्या धाबऱ्या उठून उभा राहिला आणि राजाला बसवला बांगलीरी उच्चासनाची जामा तयार करीत म्हणाला-“आपण जायने मयू, बनी, हे माहीत नसल्यामुळे केवळ अज्ञानाने मी मागचापुडबा काही एक विचार न करता तीडाला घाले ते वडवडलो. क्षमा करावी, गरीब ब्राह्मण आहे. आपल्या मर्यादितपणे आपला आतिथ्य सत्कार करू शकलो नाही.”

राजगुरु हसित करून म्हणाला-“वेड्या-ब्राह्मणा! हे तबं न्यायाला बोलतो आहेस?

केलेस म्हणून राजाचे मने पाळलेल असे वाटले होय तुला? तुला शिक्षा नोंदवावी लागणारच!”

ब्राह्मण थोडावेळील न धाबऱ्या म्हणाला-“मी शिक्षा होईल या मीतोने आपले आतिथ्य करू शकलो नाही असे म्हणण्याचा नाश आहे. आपल्या देशाचा जो राजा आहे, त्याच्याविषयी माझी व्यक्तिगत अशी काय वाटेल ती मते असली तरी मी त्या पदाची मर्यादा राखतो व त्याचा गौरव माझ्या मनात सतत असतो. राजाने किती चुका केल्या तरी तो आपल्या आसनावर आहे तोपर्यंत मी त्याला मान देणार. आपल्या देशाच्या राजाचा अपमान करण्याचा अर्थ स्वतःचा अपमान करण्यासारखाच नव्हे काय? त्याने मग स्वतःला अशी इच्छा बाळगून त्याला मीन आशीर्वाद देण्यासाठी मी दररोज दरबारात जातो. परंतु त्याच्यात जे सद्गुण नाहीत त्यांचा उल्लेख करून त्याची स्तुती मी करणार नाही, बल्य ते येत नाही. म्हणून मला बसिस पारितोषिक मिळत नाही, हे मला माहीत आहे. परंतु पिढ्यापिढ्या चालत आलेल्या रुढी व परंपरा मी सोडणार नाही.”

ते ऐकून मुकुमाराने खोळी उघडली.

राजगुरुने मुकुमाराला पाहिलेस ना? बऱ्या माणसाने स्तुती प्रवासा केली नाही तरी ती तुला मान्य असली पाहिजे.”

त्यानंतर राजगुरु मुकुमाराला म्हणाला-“मनुष्य बांगला असो की वाईट असो, प्रत्येकात शिकण्यासारखा कोणता तरी गुण असतोच. राजाने प्रत्येकाकडून, शिकण्यासारखे असेल ते शिकून घ्याने.”

मुकुमाराला ते पटले नाही. म्हणाला-“आपल्या लुंग्यात कित्येक गुंहेगार आहेत. त्यांच्याजवळ ही मी शिकण्यासारखे आहे का?” दुसऱ्या दिवशी राजगुरु मुकुमाराला कारागृहाच्या बाजूला

जेकल गेला. गुंहेगारात घोड्याची बोरी करणारा एक गुंहेगार होता. किती बोंबकर व मस्तबाळ घोडा असला तरी तो त्याला पाहतो पाहतो बस करून नाहीसा होत असे.

“मी यांच्याजवळ घोडे कसे बोकून घ्यायचे, हे शिकावे म्हणता का?” मुकुमाराने विचारले.

“नाही. परंतु किती नवा घोडा असला तरी त्याला कसे बस करून घ्यायचे हे शिकायचे! काही अंगात घोड्याला अक्षय करण्याचे, स्वारी करण्याचे नैपुण्य शिकायचे!” राजगुरु म्हणाला.

“तशीच राजबाबयातल्या खजिन्यात शिकून बोरी करणाऱ्याकडून कबक पाहारा

जसलेल्या घरात शिरण्यांची विद्या शिकता येईल." राजगुरू म्हणाला. अशा तऱ्हेने प्रत्येक मुद्देगारकडून शिकण्यासारखे काय आहे, हे राजगुरू सांगत गेले.

शेवटी एका मुद्देगाराला दाखवीत तुम्हाचा अधिकारी म्हणाला—"त्याचा द्वेष किंवा ह्याच्याविषयी घृणा घाटणार नाही, असा कोणी समज्य मिळणार नाही. उपकार कर्त्याविषय काय घाटेत ते करायला हा तयार होईल. याच्या शब्दकोशात कृतकृता हा शब्दच नाही. ज्या क्षणाला जे सुचेल ते हा करायला तयार असतो. याने कित्येक स्त्रियांचा यानमंग केला, कित्येक जणांचा घाते छून केला!"

"असा भाषणाकडून आपण काय शिकणार?" सुकुमाराने विचारले.

"माणसाने काय करू नये, हे माझ्या जवळ शिकतां येईल." राजगुरू म्हणाला.

सुकुमार हाच ओढून राजगुरूला तमस्कार करीत म्हणाला—"आपण म्हणालात ते सचं असलं असलं सत्य आहे!"

विचारले.

"हे मुद्देगार भोक्ले राहिले तर प्रजेचे नुकसान होईल!" सुकुमार म्हणाला.

"आपण काही करावयाचे म्हटले तरी त्याला भगवंताचा आशीर्वाद व सहाय्य लागते. चांगल्या कामासाठी भगवंताची मदत ही पिळगेंच. तरी मुद्देगारावर नजर ठेवण्याचा भार देवावर न सोडता तो आपसावर कां सोडला आहे?" राजगुरूने विचारले.

सुकुमार काही एक बोलला नाही.

"आशा अर्थ असा आहे की आपला प्रयत्न नसेल तर देवदेखील मदत, सहाय्य करीत नाही. आलं का लक्षात?" राजगुरूने विसारले.

त्यानंतर सुकुमाराने राजगुरूकडून कित्येक सद्गुणदेश घेतले व राजनीती शिकून घेऊन बागापेशां ही उत्तम तऱ्हेने राज्यकारभार चालवून प्रजेला सुखी केले.

दोघे मंत्री

चंद्रनूपुरा राजा सुमंत याच्याकडे अरविंद भट नावाचा एक मंत्री होता. चंद्रनूपुराच्या जवळपासच्या जंगलात हत्ती पुष्कळ होते. म्हणून त्या देशात घोड्यापिकां हत्तीच फार होते. त्याचप्रमाणे बामंतीही नावाच्या राज्यात हत्तीपिका घोंडे जास्त होते.

म्हणून सुमंतने आपल्या मंत्र्याला बोलावून बामंतीनीच्या राजाला हत्ती देऊन त्यांच्या बद्दल घोडे भागून आणायला सांगितले.

त्याप्रमाणे अरविंदभट आपल्या राजाच्या इच्छेनुसार एका नोकराला बरोबर घेऊन बामंतीनी राज्यात गेला. त्याने राजाला भेटून हत्ती घेऊन घोडे घावेत, अशी विनंती केली. राजाने त्या गोष्टीस होकार दिला. बामंतीनी देशाच्या राजाकडे आदिभट नावाचा मंत्री होता. त्याने अरविंद भटाला आपल्या घरी जवायला रहायला बोलाविले. जेवणखाण आटोपून दोघे मंत्री गप्पा

गोष्टीनं बराच वेळ रमले. बोलतां बोलतां आदिभट अरविंद भटाला म्हणाला—"आमचे महाराज माझ्या हातातले एक बाहुलं आहे, मी 'नंदी' म्हटले तर ते 'नंदी' म्हणतात 'गाढव' म्हटले तर 'गाढव' म्हणतात."

अरविंद भटाला ते खरे वाटले नाही. आदिभट म्हणाला—"एवढे कशाला?

पाहिजे तर तुम्ही प्रत्यक्ष जावी करून प्या. आज संध्याकाळी मी महाराजांबरोबर फिरायला एका बिशेने जाईन. तेव्हा तुम्ही एखाद्या भावाआड किंवा बडकाआड लपून आमचे बोलणं ऐका. पहा, काय होते ते!"

अरविंद भट आपल्या नोकराला बरोबर घेऊन गावाबाहेर आदिभटाने प्रथमपासून रांगून ठेवलेल्या जागी एका मोठ्या भावाआड लपून बसला.

त्यानंतर काही वेळाने घोड्यांवर बसून पुढे मंत्री व पाठीमागून राजा आले. वाटेत

आदिभटाने घोड्याला बांधविले व राजाला एक ज्वारीचे शेत दाखवीत म्हणाला-“हा उसाचा मळा तर पहा, अस कसा जाडजूड झाला आहे?”

राजाने थोडेसे झकडे मिकडे पाहिले व म्हणाला-“खरच! ऊस कसा जाडजूड झाला आहे नाही का?”

इतक्यात मंत्री जवळून सरसर करीत एक हिरवा साप निघून गेलेला पाहून म्हणाला-“पाहिले महाराज! तो अजगर किती खाव आणि किती लांब आहे तो!”

“होय की इतका मोठा अजगर मी उघ्या आवप्यात तूची कधी पाहिला नाही.” राजा म्हणाला आणि दोघे पुढे निघून गेले.

नोकर दोघे ऐकून चकित झाले. अरविदभट व आदिभट वरी पोचल्यावर परस्परांना भेटले. अरविदभटाने, तो स्वतःकाकणभर जास्तच वस्ताद आहे हे आदिभटाकडे शास्त्रवाचने मनात ठरविले.

आदिभटाने विचारले-“पाहिलेले मी सांगितले ते खरे झाले की नाही? असा मी राजाला भुठित ठेवला आहे.”

अरविदभटाने त्याच्या कुशाग्रवाक्ये दुर्लक्ष करीत म्हटले-“ते काही असो, मू भासा वराक्रम पाहिला नाहीस तर! तुला माझ्यासमोर नक्कीच मान हांकवावी लागेल. पळा राग झाला म्हणजे महा-राजांना मी तोंडाला बेईल ते म्हुणायला मार्गपुढे पहात नाही. तू माझ्याबरोबर बस, मी प्रत्यक्षच दाखवितो तुला?”

दोघे चंदनपूरला आले. अरविद भट आदिभटाकडे म्हणाला-“मी महाराजाजवळ आतां बोलणार आहे, त्याने आदिभटाकडे एका पटद्याआड बसविले. पटद्यापलीकडे तो महाराजाजवळ स्वतः जाऊन बसला.

“काय तर मंत्री? मी म्हटलं ते काय कितपत पुरे झाले?” राजाने विचारले.

अरविदभट म्हणाला-“काम आपल्याला हवं होतं तसंच झालं. परंतु या प्रवासात मला एवढा तैबडा का, डार घास झाला.

माझाच तो पूर्वपणा होता. परंतु तुम्ही एवढे म्हातारे झालांत, पण मुत्रची दुर्दी कोडे चलयना येवी होती?”

ते ऐकून राजाने फक्त डोके हलविले आणि थोडा हसला. पटद्याआडून आदि भटाने तो सर्व प्रकार पाहिला. मनात म्हणाला, आहे खरा वस्ताद!

अरविदभट पटद्याआड बसलेल्या आदि-भटाकडे जाऊन म्हणाला-“पाहिलंस, मी तुझ्याहून काकणभर मोठाच ठरलो की नाही?”

“यात काय संशय आहे!” आदिभट म्हणाला.

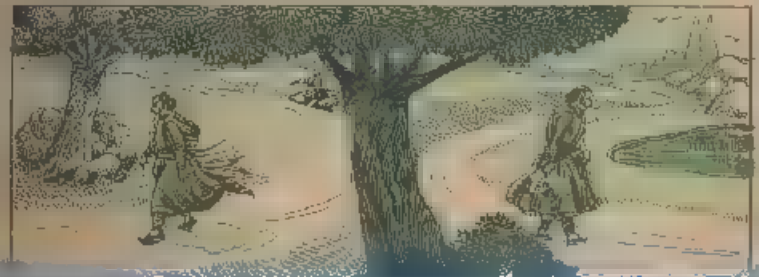
इतक्यात अरविदभटाचा नोकर आप-त्या भालकाला एका बाजूला घेऊन जाऊन म्हणाला-“धनी! शर्मतिनीच्या महाराजांना भुठलीच दिसत नाही, असे त्याच्या मंत्र्याचा नोकर म्हणत होता माझ्याजवळ! म्हणून कदाचित श्वारीचे

शेत दाखवून उसाचा मळा आणि हिरव्या सापाला अजगर म्हणाला तरी त्याने त्याला होकार दिला.

तिला आदिभटाचा नोकर अरविद भटाच्या नोकराला भेटला होता. तो आपल्या घन्याला एका बाजूला घेऊन जाऊन म्हणाला-“भालक! या देशाचा राजा बहुरा आहे, म्हणे! थोडेदेखील ऐकू येत नाही. त्याच्या मंत्र्याच्या नोकराकडून मला कळले.

दोघां मंत्र्यांना हुसक्याने फसविल्या-बद्दल राग झाला. अरविद भटाने शर्मतिनी देशाच्या राजाकडे एक पत्र लिहून त्यात त्याने आदिभट म्हणाले होता ते सर्व त्यात कळविले. त्याच प्रमाणे आदिभटाने अरविद भट म्हणाला होता ते सर्व एका पत्रात लिहून सुमंताला कळविले.

त्याचा परिणाम असा झाला की अरविद भटाला व आदिभटाला त्यांच्या त्यांच्या राजाने मंत्री पदावरून काढून टाकून हुद्दपारीची शिक्षा केली.

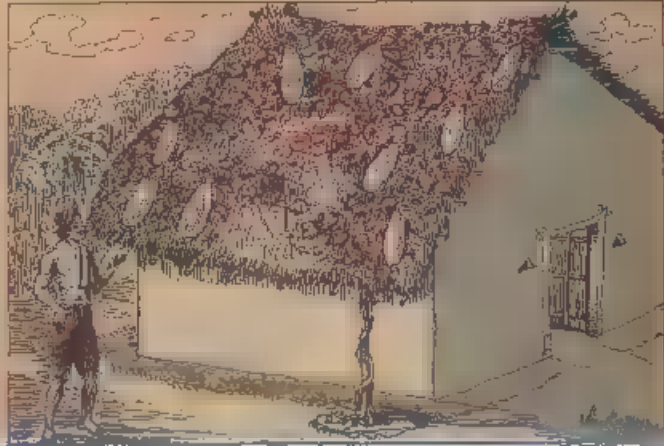
वहिवाट !

एका गावात लखू नावाचा एक गरीब गेसकरी रहत असे. तो फार काळात कष्ट करून पोटापुरते मिळवी. एकादा त्याने आपल्या झोपडीच्या जवळ कलिंगडाचे दोन वेग लागले. काही दिवसांनी ते वेग वेगळे वाडले आणि आठ नऊ कलिंगडे लागली. तो विकून एखादी चांगली विकत घ्यायचे लखूने मनातु घेवले. त्याने आपल्या घरातील तो छान बांधून घेतली आणि गोजारण्या बाजारपेठेत गेला.

बाजारासोठेच्या पाहारेकऱ्याने त्याची वहिवाट म्हणून एक कलिंगड लखूकडे घेतले. त्याचप्रमाणे तिथल्या सरकारी कारकून, मेनेजर एकेक कलिंगड हक्क म्हणून घेऊन गेले.

किचारा गेसकरी एका शब्दाने काही बोलला नाही, पहात राहिला. त्याने वरच्या अधिकाऱ्याकडे पाहणारे नेऊन काही न्याय मिळेल या आशेने प्रयत्न केला. तो उसट लखूवरून बसकन ओरडला आणि म्हणाला-"लुच्चा ! इतक्या लबाबांना वहिवाटीची कलिंगडे देऊन माझ्याकडे शिकाऱ्यांना हाताने आलाय होय ! बऱ्या सोसावे तेजोवाडार येथे उभून वासता हो !"

विकसाय होऊन उरलेली ती जुनी फाटकी बादर तेथेच टाकून लखू घरी निघाला.

केशिनीचा केशशृंगार

सोनारपूरची केशवती एक रूपवती कन्या म्हणून प्रसिद्ध होती. ती बाराच वर्षांची मुलगी होती, परंतु त्या वयातही तिची वेणी इतकी सुंदर असे की लोक पक्क होऊन तिच्याकडे पहात रहात. तिचे केश चकचकीत, काळेभोर आणि लांब हडक होते. म्हणून राज्यभर तिच्या वेणीफणीची फार मोठी वर्षा होत असे.

एकुलती एक मुलगी असल्या कारणाने राजा व राणी तिचे सर्व लाड पुरवीत. राणी स्वतः वेळ काढून तिचे केश विचरी आणि स्वतःच्या हाताने निरनिराळ्या तऱ्हेच्या वेण्या घालून तिला नटवी. ते काम तिने कधी दासींना नाही सांगितले. सर्व ती स्वयं करी. ती केशवतीच्या केशांना फक्त स्वच्छ खोबरेल तेल लावी.

एकादा केशवती तेल भरतात ते पहायला तेलाच्या पाणीकडे गेली. ती बेल कसे

गोलगोल फिरतात व घाणी कशी फिरते ती गंमत पहात खोबरे कसे पिळून निघते व त्यातून तेल कसे बाहेर येते ते पाहू लागली. तेल घाणीतून भांड्यात पडत होते व ती पहात होती. तेथली जाया पाहून तिला, कां कोणास ठाऊक, तेलाची किळस आली. इतक्यात एक पाल कोठून तरी त्या घाणीत पडली. केशवती एकदम मोठ्याने ओरडली आणि घेरी येऊन पडली.

त्या दिवसापासून तेल पाहिले की तिच्या अंगावर कांटा उभा राही. त्यानंतर तिने तेल लावायचेच नाही असा मनात निश्चय केला. आईने अनेक प्रकारे तिला समजावून पाहिले. बापानेसुद्धा समजावून पाहिले. परंतु सर्व प्रयत्न फुकट गेले. खोबरेल नाही तर दुसरे कोणते तरी तेल लावून घे, म्हटले तर ती त्याला देखील कळून झाली नाही.

तिला तैलाचीच किडस वाटू लागली होती. तैलाच्या अभावी तिच्या केशांची कळब गेली. त्यांचा तक्रारकोपणा नाहीसा झाला.

"हू कोणाचं काहीच ऐकत नाहीस आई! थोडी समजूत नको का भाणसाला?" आई म्हणाली.

"मला सर्व कळते. पण मी डोक्याला तेल लावून घेणार नाही." केशवती म्हणाली.

"अग, पण तेल लावून घेतले नाहीस तर कस कसे वाढतील?" आईने विचारले.

केशवती एका झाडाला पाण्याऐवजी तेल घालत गेली. ते झाड वाढण्या ऐवजी वाळू लागले.

"पाहिलेस का आतां तरी आई? हे झाड तेलाने वाढण्याऐवजी वाळू लागले

त्यावर काय दाखणार?

दरबारी राजवैद्य आले. त्यांनी आयुर्वेद शास्त्रातले श्लोक वाचून केस वाढायला तेल किती आवश्यक असते, सांगितले. परंतु केशवतीचे मन पालटवणे त्यांना शक्य झाले नाही.

ही बातमी लवकरच रजतपूरला जाऊन पोचली. रजतपूर सोनापूर येजारचेच एक राज्य होते. दोन्ही देशांच्या राजघराण्यात जुना ऋणानुबंध होता. रजतपूरचा वृवराज कांचन याच्याशी केशवतीच्या विवाहाच्या गोष्टी ठरून बराच काळ लोटला होता.

कांचन आतां अठरा वर्षांचा तरुण होता. कित्येक विद्येत त्याने प्राविण्य संपादन केले होते. त्याने त्याच्या भावी पत्नीविषयी

मन पालटता आले तर प्रयत्न करून पहायचे ठरविले आणि सोनापूरच्या महाराजांना तसे कळविले. सोनापूरच्या राजाने त्याला आग्रहपूर्वक पायला विनंती केली.

कांचन येणार हे कळल्यावर केशवतीला फार आनंद झाला. लहानपणापासूनच तो सोनापूरला येत असे. दोघं मिळून खूप खेळत होती व त्यामुळे परस्पर प्रेम वाढत गेले होते. दोघांचे वय वाढत गेले तरतसा मोकळेपण कमी होत गेले, परंतु यनातले प्रेम मात्र वाढसच गेले.

कांचन ठरल्याप्रमाणे आला. त्याने केशवतीची केशांला तेल लावायच्या गोष्टी वर निराळपाच तऱ्हेने बोलायचे ठरविले.

"बॅडू तेजस्वी व्हायला डोक्याला तेल लावणे किती आवश्यक आहे, तुला माहीत नाही का? ते बॅडूने लावच समज!" तो म्हणाला.

"मला नाही तसे वाढत. पंडित हरि शास्त्री प्रकांड पंडित आहेत. परंतु ते तेल मुळीच लावीत नाहीत." ती म्हणाली.

"आतां लावीत तसले म्हणून काय झाले? लहानपणी त्यांनी नक्कीच लावले असले पाहिजे." कांचन म्हणाला.

"म्हणूनच तर ते कोरे पंडितच राहले आहेत!" थोडीदेखील माभार न घेतां केशवती म्हणाली.

"अत्यंत लहान प्राणी असून घुंगी किती हुंशार असते? तिला तैलाच्या घंदाचा

मुसता वास आला की पुरे, तिन्ही चारी माजूला गुंम्यांच्या रांगा लागलास लेख चाटायला." कांचन म्हणाला.

"मी पाहिले आहे पुष्कळदां साखरे-साठी मुढां मंग्या कसा रांगा लावतात त्यादेखील मी खूप पाहिल्या आहेत. म्हणून तू, मी माझ्या डोक्याला साखरेचा पाक लावून घ्यावा म्हणशील का? आणि मग आपल्या बुद्धीला तजेला घेईल म्हणलेस का?" केशवतीने जणूकाही त्याचे तोंडच बंद करण्यासाठी तो प्रश्न टाकला.

जातां जास्त वाद घालून काही उपयोग नाही. इंद्रजाल विलोचा प्रयोग करूनच तिचे मन पालटता आले तर पालटेल असे

किती गमती ज्ञायच्या नाही का? आठवते का तुला केशवती?" त्याने तिला विचारले.

"ते दिवस फार गमतीचे आनंदाचे होते बुवा! खेळ, गंमत म्हणजे गंमत! असे होते नाही?" केशवती म्हणाली.

"जाऊ दे, त्या तेलाच्या गोष्टी. एक खेळ खेळू या का?" कांचनने विचारले.

"सा वयात? तुला वेचबोड तर नाही लागेल?" केशवतीने विचारले.

"तू नको खेळूय. मी खेळतो ते पाहूशील तरी?" त्याने विचारले.

"हो, पाहून की! तू मागे करीत होतास ना तशी काही जादू कर की एखादी!" केशवती म्हणाली.

"ठीक! तरमग आज मी तुला अगदी नवीन जादू दाखवितो, परंतु एका अटीवर. ती जादू तुला आवडली तर मी सांगेन ते तू केले पाहिजेस! वाहे कसूल?" कांचनने तिला विचारले.

"हो! करीन की!" केशवती म्हणाली.

तुसच्या विवशी कांचन राजा, राणी व सर्व भंडी सर्वांना बरोबर घेऊन जादूचा प्रयोग करून दाखविण्यासाठी केशवतीच्या महात्म्यात आली. ह्याने टेबलावर एक भला मोठा पाण्याचा हाद ठेवला. नंतर त्याने एक लाडजुड पुढ्याचा तुकडा घेऊन तो

कोड ढंकाची ठेवली. त्या माशाच्या नघो-मध एक थोक व त्याच्या बोजारी एक तुकडा कातरून ठेवला. तो माशाच्या आकृतीचा पुढा त्याने राजाला, राणीला व केशवतीला पहायला देऊन तो हातातल्या पाण्यावर तरंगेल अशा सन्हेने टाकला व म्हणाला-"केशवती! हे माशाचे खेळणे हाताने स्पर्श केल्याशिवाय त्याच्यावर कुंकर घातल्याशिवाय तू पाण्यावर तरंगत सरकत असलेले दाखवू शकशील काय?"

केशवती जवळ येऊन बराच वेळ त्या माशाकडे पहात राहली व तिला ते अमायबे नाही, म्हणाली.

"मी वातां करणार आहे ते तुला आवडले तर मी सांगेन तसे करावचे तू कसूल केले आहेस, आहे ना लक्षात?" कांचनने विचारले.

"हो, आहे लक्षात. तू आपली काय जादूकर!" केशवती म्हणाली.

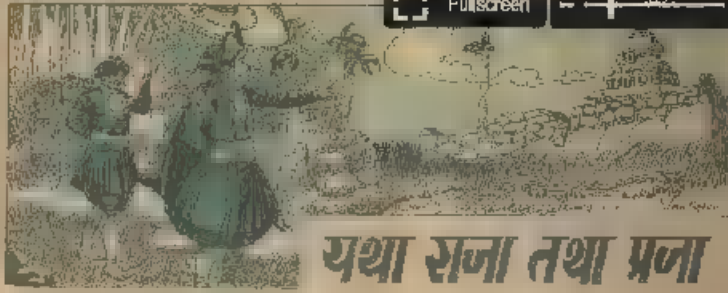
कांचनने एक मोठी बाटली घर उचलून तिच्यातल्या द्रवपदार्थाचा एक घेंव माशाच्या भोकात सोडला. मासा आपोआप त्या हातात इकडेतिकडे तरंगत फिरू लागला. सर्व चकित होऊन ती गंमत पाहू लागले. केशवतीने आनंदाने स्मित करीत कांचनला विचारले-"वरं तर सांग, मी काय करावे म्हणतोस?"

"या बाटलीतल्या द्रवपदार्थाच्या सहि-मेतेच मासा तरंगू लागला. तेंव्हा मी तुला एवढेच सांगणार आहे की हा अद्भुत द्रव पदार्थ तू आपल्या डोक्याला लावीत जा. ही बाटली रिकामी झाली की मी दुसरी बाटली पाठवून देवी. आहे ना मान्य?" कांचनने विचारले.

"मी तू म्हणालास तसा द्रवपदार्थ लावीत आर्देन." लावीत म्हणाली.

राजा, राणी परस्परांकडे पाहून हसू लागली. त्या बाटलीत सुवासिक खोबरेल होते ते त्यांना माहीत होते. त्याच्या एका घेंबाने पुढ्याचा मासा हसू लागला.

यथा राजा तथा प्रजा

फार प्राचीत काळी विक्रमपुरी येथे विक्रमसिंह नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याचे भोरी हुशार व कर्तव्यपार होते. त्याच्या राज्यात अखंड शांतता नांदत असे.

एकदा राजा आपल्या राज्यात पर्यटन करीत असता राज्यातल्या एका कोपऱ्यातल्या गावी गेला. त्या गावात त्याला एक अत्यंत प्राचीत काळातले सोमनाथाचे देवालय दिसले. कित्येक शतकांपूर्वी बांधलेले ते देऊळ पाहून त्या काळात आपल्या राज्याचे सांपत्तिक वैभव फार मोठे असले पाहिजे हे राजाने ओळखले. परंतु आज ते पडके देऊळ आले आहे हे पाहून राजाला फार वाईट वाटले. त्याने त्या देवालयाचा पुनरुद्धार करण्याचे ठरविले.

त्याने त्या विषयी आपल्या मंत्र्यांचा सल्ला घेतला. एखादा पैसा आपल्या खजिन्यातला

खर्च केला तर राज्यकारभाराची इतर कामे होणार नाहीत. देवालयाचा पुनरुद्धार करून भाषणार नाही. निरा निरागस्त पुजेची, उत्सवादीची व्यवस्था मुळां करणे आवश्यक आहे. धर्मास येणाऱ्या भक्त यात्रेकरूच्या राहण्या जेवणाची व्यवस्था करायला हवी आणि देवालयाला चंगळी त्याती येऊन प्राप्ती वळेपर्यंत राज्याच्या खर्चिल्यातूनच खर्च करावा लागणार, वगैरे गोष्टी सांगितल्या व म्हणाले—“एवढा खर्च करण्याची आपली शक्ती नाही.”

“मनांत आल्यानंतर हे काम केले नाही तर पुनरुद्धाराने काम पुढे केव्हाही नहायचे नाही. तेव्हा पाहिजे तर त्यासाठी नवीन कर लावा. सामान्य प्रजेवर भार टाकणे बरोबर नाही.” राजाने सुचविले.

मंत्र्यांनी राजाच्या सल्ल्याप्रमाणे नवीन कर लावण्याचे ठरवून शबंडी पिटविली.

विषय एवढा पिटवून जाहीर केल्यावर राजा स्वतः वेध पालवून राज्यभर फिरा आणि प्रजेच्या मुखदुःखाच्या गोष्टी समजून घेऊन काही फेरबदल करायचाचाला तर नवी. त्याप्रमाणे राजा नवीन कर लावण्यासंबंधी शबंडी पिटवल्यावर काही दिवसांनी वेध पालवून राज्यभर हिंडायला निघाला दुपारच्या सुमारास एका कुकामासमोहन तो जात असता त्याला एका हुशारदाराचे एका तरुण विच्छाईकाशी कोणत्यातरी गोष्टीवर चर्चा चालू असल्याचे दिसले. त्या तरुणाच्या बोलण्यावरून राजाला काही धोटी कळल्या. तो तरुण एका श्रीमंताकडे नोकरी करीत होता.

नवीन कर लागल्यापासून त्या श्रीमंताने त्या तरुणाचा पगार कमी केला होता. मुळातच पगार कमी होता आणि त्यात नवीन कर लागल्यामुळे व्यापाऱ्यांनी किमती वाढविल्यावर घरच्या हिशोबाची तोंड मिळवणे कशी होणार? म्हणून त्या तरुणाला पाहिजे असलेला नाल अर्धाच विकत घ्यावा लागला.

राजाने विचार केला होता त्याचा भरताच परिणाम आला. धर्मिकांवर व व्यापाऱ्यांवर नवीन कर लावायला तो गेला. परंतु त्याचा परिणाम सामान्य गरीब प्रजेवर पडू लागला होता.

राजाने घरी परत गेल्यावर मंत्र्यांना बोलवून त्यांचा सल्ला घेतला. म्हणाला—

“नवीन कर बंद करा. इबंजी पिढ्या त्यासाठी. किमती वाढविल्या तर व्यापाऱ्यांना शिक्षा होईल असे बाहेर करा.” त्याने वेध पालटून फिरत असता त्याला जो अनुभव आला तो सांगितला.

“तरमग देवालयच्या पुनरुद्धाराचे काम तूतें बंद करायचाचें का?” मंत्र्यांशी विचारले.

“नाही. काम बंद होतंय कामा नये. त्यासाठी होणारा सर्व खर्च मी खाजरीतून देणार आहे. राजवाड्यात कित्येक गोष्टींवर व्यर्थ खर्च आणत होते. तो बंद करा. तो बंद करा. शिकार, करमणुकी वगैरेवर लक्षावधी रुपये खर्च होतात. तो खर्च बंद करा. राजा सामान्य प्रजेसारखा राहू लागला तर देवलयाच्या पुनरुद्धाराचा कारणाचा खर्च सहजी निभू शकेल. निदान देवळाचे काम पुरे होईपर्यंत तरी हा बदल करणे आवश्यक आहे.”

मंत्री ते ऐकून चकितच झाले. म्हणाले-“महाराज! आम्ही देखील मेज-

पावणार. तसेच देवालयामध्ये पुनरुद्धारासाठी देतो. आपण त्याचा स्वीकार करावा.”

ते ऐकून राजाका आनंद झाला. मंत्र्यांनी स्वतःच आपला खर्च कमी करून वाचलेले पैसे देवलयाच्या कामासाठी दिले. इतर अधिकार्यांनीदेखील आपला खर्च कमी करून वाचलेले पैसे दिले. ही बातमी राज्यभर पसरली. लोकांनी सोमनाथ पुनरुद्धार फंड गोळा केला. दानपट्यात खूप पैसे जमा झाले.

ते पाहून व्यापाऱ्यांना व श्रीमंतांना लाज वाटू लागली. देवालयासाठी दान देण्यास ते हुमरी तुमरीने पुढे आले आणि त्यांनी मोठमोठी दाने दिली.

अशातलेच पुष्कळ पैसा जमा झाला. आता देवालय पहिल्यापेक्षा चांगले झाले. बाजलेल्या सर्व कल्पना साकार झाल्या आणि ते एक उत्तम तीर्थक्षेत्र म्हणून प्रसिद्ध झाले.

पुराण श्रवण

एका गावात एक अड्डलचोर रहात असे. त्याला चार मुलगे होते. मरते वेळी तो मुलांना जवळ बोलावून म्हणाला- “तुम्ही काही कोणत्याही देवळात पाऊल टाकू नका आणि पुराण तर ऐकूच नका.”

एकदा चौधे भाऊ राजवाड्यात चोरी करायला निघाले. चादेंत कोठे पुराण असले कानावर पडू नये यासाठी चौघांनी आपल्या कानात कापसाचे गोळे घालून ठेवले. ते राजवाड्याकडे जात असता एकाच्या कानातला बोळा खाली पडला. नेमके त्याच वेळी मोनारच्या वेनळत पुराण चालू होते. पुराण सांगणारा पुराणातल्या कथेच्या संदर्भात सांगत होता-“देवीदेवता किंवा भूतेलेंत या मर्त्यलोकांत बेंतत तेव्हां त्यांची पावले जमिनीला चिकटत नाहीत. अर्धाची राहतात. पाशिपाय त्यांची सावली सुद्धा पडत नाही.”

ही गोष्ट ज्या मुलाने ऐकली ती दचकला आणि चटकन त्याने कापसाचा बोळा उचलून कानात कोंबला.

नंतर चौथे राजवाड्यात शिरले आणि खजिन्यातले हिरे, पाणिबये व सोने चांबी जे हाती आले ते धोकम पसार झाले. त्यांनी आपल्या सोपडीत पोचल्यावर सर्वे घन जमिनीत पुरून ठेवले.

दुसऱ्या दिवशी खजिन्यात चोरी झाल्याची गोष्ट कळली. चोराचा शोध काढण्याचे काम प्रधानाने स्वतःकडे घेतले. त्याने गावाबाहेरच्या एका तारळाच्या बागेतल्या सोपडीत कोणी चौधे जण संशयास्पद ठेवून राहतात असे समजले. त्यांनी चोरी करून चोरीचा भाळ सोपडीत न ठेवता, अन्यत्र कोठे तरी ठेवला असावा. त्यांना घळून आणले तर त्यांनी चोरी केल्याचा आरोप साबित करण शक्य होणार नाही

व चोरीचा मालदेखील हाती लागणार नाही, यासाठी आरोप सिद्ध व्हावा व मालदेखील हाती यावा, अशी काही तरी युक्ती करण्याचे मंत्र्याने ठरविले.

त्याने कार्याभातेचा थपकर वेग धारण केला. हातात तलवार घेऊन रात्री काळोखात त्या नाट्याभ्या वागेत काऊन दुसऱ्याचा परकाथ उडेल इतक्या मोठ्याने ओरडला.

तो आवाज ऐकून चारही भाऊ दिवा घेऊन आपल्या झोपडीतून बाहेर आले. तिघां भावांनी कापण्या आवाजात विचारले- "माते! तू कोण व कशासाठी आली आहेस?"

कालोसातेच्या वेधात असलेला संधी म्हणाला- "मी कालोसाता आहे! खजिन्यातून खोलीत आणलेला सधे माल मुकाट्याने समोर आणून देवा! नाही तर तुमचे मुंडकी कापून तुमचे रगत पिईन."

खांबेवरी तिघे गण ते ऐकून परस्पर कापू लायले. परंतु वेवया झोपडीतून एक रांडके आणून म्हणाला- "कोण दे तू,

त ऐकून प्रधान चावरला आणि त्याने तेवून पाय काढला. त्यानंतर तिघां भावांनी वेवयाला विचारले- "तुला दे कासे काळले की तो तोतया होता?"

"आमण घेरी करायला निघालो तेव्हा तकाळत माझ्या कानावर पुराण पडले. त्यात देवाविकांचे चरण जमिनीला स्पर्श करीत नाहीत व त्यांचो साधली जमिनीवर पडत नाही असे मी ऐकले. त्यावरून हा देव नसून मनुष्यच आहे, हे मी ओळखले. त्याचे पाय जमिनीवरच होते आणि दिव्याच्या उजेडात त्याची गावली जमिनीवर पडली होती." चवथा म्हणाला.

"अरे, चुकून पुराणश्रवण झाले, त्याचा एवढा फायदा झाला तर मनापासून पुराणश्रवण झाल्यास आपणां सर्वांना किती फायदा होईल, नाही?" तिघे म्हणाले. त्यानंतर ते पुराणप्रवचने ऐकू लागले व हळूहळू त्यांचे मन पालवून त्यांनी चोरीबाधदा सोडून दिला.

बहिरेपणा फकास आला

एका गावात बहूरा ताकाचा एक रहिरा मुलगा रहात असे. त्याची आई तो लहान असतानाच मरण पावली. बापाने दुसरे लग्न केले. बहूराच्या त्याची सावत्र आई प्रेमाने वापवीत नसे. शेतातली सर्व कामे तर त्याला करावीच लागत, त्या बरोबर घरची कामेमुद्धा नांकरासारखी करावी लागत.

मुलाला जे कष्ट करावे लागत ते स्वतःच्या शेतातानी पाहून ही त्याचा बाप आपल्या दुसऱ्या बायकोला एका शब्दातही विचारित नसे. म्हणून बहूराला मोठे अधडल्याबिबाय तवे सहन करावे लागे.

एतदा रात्री बहूरा गोठपात तुकताच लबडप्पा होत, नेवड्यात त्याची मावत्र आई एक रांडके घेऊन गोठपात पाऊल टाकताना दिसली. अवेळी अधर स्वरूपात सावत्र आईला घेताना पाहून ती आपला

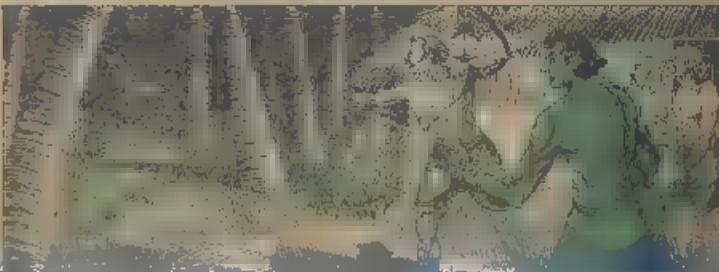
कपालभोस करणार या भीतीने बहूरा बापली चाहूळ दिल्याबिबाय निसटला आणि जवळच्या एका शेतात येऊन पोचला.

त्या गावचा राजा फार मोठा भावडा होता त्याच्या मोठ्या राणीच्या मुलाचा वध करण्याच्या प्रयत्नात त्याची धाकटी राणी असल्याचे त्याला एकदा स्वप्न पडले. तो दबकून जागा होऊन पलंगावर बसला.

दुसऱ्याच दिवशी त्याने दरबारी लोकांस त्याला जे स्वप्न पडले होते ते सांगितले. म्हणाला- "काल रात्री मला एक स्वप्न पडले. त्याचा अर्थ खगिणाऱ्याला मी एक शृंगार मोहरा सक्षित देईन."

पण कोणी काही उत्तरल्या नाही. सर्वांना राजाचा आवडपणा माहीत होता.

कोणी उत्तर देत नाही हे पाहून राजाने भयानाला विचारले- "मला पडलेल्या स्वप्नाचा अर्थ मला शकणारा कोणी

रत्नासिने नाही वाटते? तुम्ही स्वकीयपिटली कोणी आहे का विचारून तर पहा!"

ती दबंडी पिटली गेली तेव्हाच नेमका बहक त्या गावाला गेला होता. त्याने दबंडी पिटली गेल्याचे पाहिले, परंतु ऐकू येत नसल्याने राजाच्या दबंडीचा अर्थ कळला नाही. प्रजेने राजाकडे आक्रम. आपली गावाणी सांगावी असा त्यादबंडीचा अर्थ असणार असे त्याला वाटले.

तो सरळ राजवाड्याची वाट विचारोह सरळ राजवाड्यात गेला. दारवरच्या पाहरेकऱ्यांनी त्याला अडविले आणि विचारले—“महाराजांना पडलेल्या स्वप्नाचा अर्थ सांगायला आला आहेस का?”

परंतु त्यांनी विचारले ते बहकला ऐकू आले नाही. तो फक्त अवाजाने कधी तरी समजून फक्त “होय” म्हणाला.

पाहरेकऱ्यांनी त्याला आत बोलावून नेऊन राजासमोर उभं केले.

राजाने विचारले—“मला पडलेल्या स्वप्नाचा अर्थ सांगतोस का?”

बहक म्हणाला—“महाराज! मावज आईचा दुष्टपणा, तिच्या हाती सावज मुलांना सहन करावे लागणारे कष्ट, हे तथ्याने का सांगायला हवेत? आपणाला माहीत नाही, असे काय आहे? तरी परंतु.....” असे तो पुढे काही बोलणार, तितक्याच राजा आनंदाने म्हणाला—“बाबान!” राजाने त्याला एक हजार बराह बक्षिस दिले.

राजाने आपले गान्हाणे ऐकून आपले कष्ट दूर व्हावे म्हणून एक हजार बराह दिल्याबद्दल खूब होऊन बहक घरी परतला आणि त्याने वडलेले सर्व वृक्ष आपला येऊन, त्याला कळले तसे सांगितले.

ते कळल्यावर त्याच्या सावज आईला वाटले की याला राजाचा आशीर्वाद मिळाला आहे. राजाला राग आला तर तो आपल्याला गुलाम टाकील किंवा दंड मा मीतीने ती बहकला वांगत्या रीतीने वागवू लागली, व बहकने कष्ट त्या दिवसापासून संपले.

Fullscreen 127 48 / 64

सुशीवाला वाटले होते वला चाली मायाची राक्षसांच्या हाती मेली नव्हता. उलट त्यानेच मायाची राक्षसाला युद्धात ठार केले होते. वाळीला परत गेलेला पाहून सुशीवाने वालीला आदरपूर्वक नमस्कार केला. वालोने सुशीवाला आशीर्वाद दिला नाही व त्याच्याकडे कुठ मुढेने पहात उभा राहिला आणि रामाने तोंडाला आले ते सुशीवाला बोलला. परंतु सुशीवाने त्याचे प्रत्युत्तर दिले नाही व नम्रपणे त्याने आपला राजमुकुट वालीच्या चरणांसमोर ठेवून त्याने त्याच्या पायावर होमे ठेवले व नमस्कार करून म्हणाला.

“दादा! तू शत्रूचा नाश करून परतलास, किती आनंदाची गोष्ट आहे ही. हे मी माझे बहुश्रुत्य समजतो. मी त्या गुहेच्या तोंडाशी बराच वेळ वाट पाहिली. परंतु गुहेतून बाहेर जेव्हा स्वतःप्रवाह वहात वाहेच आला तेव्हा माझ्या हृदयाला धनदाच बसला. मला भीती वाटली की तो राक्षस बाहेर येऊन मला ठार करील. म्हणून मी त्या गुहेच्या तोंडावर एक शिळा सरकवून ठेवली आणि परतली. मला राज्याकांक्षा मूर्खीच नव्हती व राज्याभिषेकाची पण मला इच्छा नव्हती. नागरिकांनी व संस्थानी राज्याची गादी रितामी असतां कामा नये असा हनु धरला व माझा राज्याभिषेक केला. आतां यापुढे तूच राजा आहेस. मी स्वराज राहीन. माझ्याविषयी दुसरी

काहा व्यर्थ गेर समजूत करून वेऊ नकोत.”

परंतु वालीने सुप्रीवाने सांगितले ते खरे मानले नाही. त्याने सर्बांना बोलावून त्यांच्या समक्ष सुप्रीवाची निवा केली. म्हणाला-“हा व मी मायावीचा पाठलाग करीत गेलो. तो एका भयंकर गुहेत शिरला. त्याला ठार केल्याशिवाय किंवा घेला परतणार नाही, अशी मी प्रतिज्ञा केली होती. मी होऊन या सुप्रीवाला गुहेत न पायला सांगितले होते. मी एकटाच त्या राक्षसाला ठार करायला आत गेलो होतो. परंतु तो मला सहज सांपडला नाही. वरी मी त्याला हुडकून काढला व ठार करून

होते. याने एक मोठी पिळा गुहेच्या तोंडावर लावून ठेवली होती. मी 'सुप्रीवा' म्हणून बराच वेळ हाता बारीत राहलो. परंतु या तुष्टाने राज्यभोगाच्या मोहाला बळी पडून गुहेचे तोंड बंद करून ठेवले होते. मी बाहेर येऊन नये असा त्याचा हेतू होता. परंतु मी त्या दगडाचा चक्काचूर करून बाहेर बालो.”

असे सांगून वालीने सुप्रीवाला अपमानित करून अंगावरच्या कपड्यानिशी घराबाहेर काढले. त्याने सुप्रीवाची बायको तारा हिच्याशी बळजबरीने विवाह करून घेतला. बायकोला घालवून व अपमानित होऊन, सुप्रीव वालीच्या भीतीने ऋष्यमूक पर्वतावर येऊन राहू लागला. त्या वनवासात सुप्रीवाबरोबर हनुमान, जांबवंत, सेंद, द्विविद असे चार वानर वीर भंजी म्हणून राहू लागले. ऋष्यमूक पर्वतावर सुप्रीवाबरोबर रहात असतानाच हनुमंत व रामचंद्र यांचा परस्पर परिचय झाला, तो असा-

सुप्रीवाने ऋष्यमूक पर्वतावर रहात असता रंपा सरोवरच्या परिसरात दोघां तरुणांना पाहिले. ते मानव होते व त्यांच्या हातात धनुर्बाण होते. दिसायला ते अत्यंत सुंदर होते. परंतु त्यांना पाहून सुप्रीवाला भीती वाटली. वालीनेच त्यांना आपले

पारंपर्य करण्यासाठी पाठविले असावे, असा संशय देखील त्याच्या मनांत आला. वालीला एक शपथ होता. त्यामुळे त्याला ऋष्यमूक पर्वतावर जाणे शक्य नव्हते. म्हणून त्याने कोणाला तरी आपल्याला ठार करण्यासाठी पाठविले असणार, असा वालीच्या मनांत संशय होता. कोठेतरी पळून जाण्याच्या विचारात तो होता, पण कोठे जावे त्याला कळत नव्हते.

तेव्हा हनुमान सुप्रीवाला म्हणाला-“वाली इकडे येणेच शक्य नाही. तो जवळपास कोठे असेल असे वाटतही नाही. मग भीती का?”

“वाली वाला आहे असे मी नव्हते म्हटले. त्या दोघां मानव शरीरधारी तरुणांकडे पहा त्यांच्याजवळ धनुर्बाण व तलवारी आहेत. त्यांना फक्त पाहिले तरी कोणी बंधभीत होईल. वालीने त्यांना माझ्या विरुद्ध पाठविले असावे, अशी धांका वाटते आहे, मला. कोणी राजा असला को त्याला मदत करणारे चार बोधे असतातच नाही का? ते दोघे हेर मसलील कशावरून? आपण ब्रैकिरीर राहून जालणार नाही; नाहीतर मरण निश्चितच नशिबी येणार! शत्रुताश करण्यासाठी राजाला अनेक उपाय व युक्त्या कराव्या लागतात. त्यात वाली काय उपाय आहे. तेव्हा हनुमंता! तु जाऊन

त्यांच्याशी बोलताना त्यांच्या हृदयात प्रवेश करून ते कोण व कशासाठी आले आहेत, काढून घे. त्यांना अरण्यात शस्त्रास्त्रे घेऊन येण्याचे कारण काय असेल? त्यांच्या मनात माझ्या विषयी डंभ असेल तर तो नाहीसा करून झड्डाव उत्पन्न होईल असे कर.” सुप्रीव हनुमानाला म्हणाला.

“बरं, मी तसेच करतो!” असे सांगून हनुमान रामलक्ष्मण फिरत होते त्या जागी आला. जाण्यापूर्वी त्याने आपले वानररूप सोडून एका ब्रह्मचर्याचे रूप धारण केले होते. तो रामलक्ष्मणांजवळ जाऊन अगदी नम्रपणे म्हणाला-“प्रणाम! आपणां दोघांना पाहिले तर आपण कोणी राजर्षी, देवर्षी

पर्वतावरून सला पाठीवरून, म्हणून मी ब्रह्मचारीरूप घेऊन आपणांकडे आलो आहे. मी जल स्थल कोठेही जाऊ शकतो. सुग्रीवाने आपणांबरोबर मंत्री करून घेण्याची इच्छा दर्शविणी आहे.

ते ऐकून रामाला आनंद झाला. सीतेला रावण घेऊन गेला आहे, तिचा शोध काढून तिला परत आणायला सुग्रीवाची मदत मिळेल हे कवंचाने रामाला सांगितले होते, हे त्याला आठवले.

तेव्हा राम लक्ष्मणाला म्हणाला-“आपण बोधीत निघालो होतो त्या सुग्रीवानेच आपल्या बोधार्थ आपल्या मंत्र्याला पाठविले आहे. याच्या तोंडावर कोठे छल कपट दिसत नाही. तू याच्याशी बोलतोस का?”

लक्ष्मण हनुमंताला म्हणाला-“सुग्रीवाच्या मदतगुणांविषयी आम्ही यापूर्वीच ऐकले आहे. त्याच्याच बोधार्थ आम्ही निघालो होते. तू सुचवित्याप्रमाणे त्याच्याशी मंत्री करण्याच्या हेतूनेच आम्ही येथवर आलो.”

रामाला कोणत्यातरी कामासाठी सुग्रीवाच्या मदतीची गरज दिसते आहे. तेव्हा सुग्रीवालाला त्याचे राज्य परत मिळवून देण्यास राम नक्कीच मदत करील असा

“परंतु आपण या भयंकर दंडकारण्यात कशासाठी आलांत, हे नाही कळले?”

रामाने लक्ष्मणाला आपला सर्व वृत्तांत सांगायला सांगितले. तेव्हा लक्ष्मण म्हणाला-“हे भाजे थोरले बंधू दशरथ महाराजांचे सर्वांत मोठे चिरंजीव रामचंद्र आहेत. यांचा राज्याभिषेक होणार होता. परंतु पितृआज्ञा भंग करणे यांना शक्य नव्हते. म्हणून सिंहासनाचा मोह सोडून यांनी वनवास घेण्याचे मान्य केले. आमच्या बरोबर यांची पत्निवता परती सीतादेवील वनवास करण्यास निघाली. मी यांचा धाकटा भाऊ लक्ष्मण. रामचंद्रांच्या थोर मुलांकडे पाहून मी यांची सेवा करणेच आपल्या आयुष्याचे ध्येय ठरविले आहे. म्हणून मी दोघांच्या बरोबर आलो आम्ही दोघे दशरथ गेलो असता यांच्या पत्निवता स्थीला कोणीतरी राक्षस उचलून घेऊन गेला. त्या राक्षसाचा शोध सुग्रीवाच्या मदतीने लागू शकेल, असे आम्हांला आणखी एका राक्षसाकडून कळले. तू बिचाराकडेच म्हणून कोणताही आड पडदा न ठेवतां सर्व सांगितले. त्याला शरण देण्याची शक्ति असणारा हा महापुरुष राम आज सुग्रीवालाला शरण मागीत आहे. तो देऊ शकेल असे आम्हांला वाटते.”

ते ऐकून हनुमान म्हणाला-“आमचे महाराज सुग्रीवच आपल्याकडे शरण मागायला घाबरत येण्यासारखी आज त्यांची परिस्थिती आहे. त्यांचे राज्य व पत्नी त्यांचा मोठा भाऊ वाली याने अपहरण केले आहे. तरी या स्थितीतही तो सीतेच्या ओघासाठी नक्कीच आपणांला मदत करू शकेल.” नंतर हनुमान बोधार्थांना सुग्रीवाजवळ बोलावून घेऊन गेला.

लक्ष्मण रामाला म्हणाला-“याच्या मदतीने नक्कीच आपणांस आपल्या कार्यात यशप्राप्ती होईल.”

हनुमानाने ज्ञानने ब्रह्मचारी रूप सोडून वानररूप धारण केले आणि रामलक्ष्मणांना

किंवा तपस्वी आह्रांत वसे नाहते. या पंचा तीरी आपलं आगमन कसं काय शालं? आपण कोण? आपणांस पाहून वनपक्षी घाबरल्यासारखे झाले आहेत. आपले वृषभस्कंध आणि हत्तीच्या सोंडेसारखे लांब हात पाहून आपण कोणत्यातरी राजपराण्यालले असाल असा भास होतो.”

रामलक्ष्मण काहीच बोलले नाहीत. पुढा हनुमान पुढे बोलू लागला-“सुग्रीव नावाचा एक अति बलिष्ठ वानर राजा थोर व घर्मात्मा आहे. तो त्याच्या मोठ्या भावाने त्याला शस्त्राबाहेर हाकलून दिल्यामुळे दुःखी मनाने जवळ राहतो आहे. त्याचा मी मंत्री. हनुमंत माझे नाव आहे.

आपल्या खांद्यावर बसवून ऋष्यमूक पर्वतावर आणले. परंतु सुग्रीव तेथे नव्हता. शेंजारच्या मलय पर्वतात जाऊन लपून बसला होता.

हनुमान मलय पर्वतावर जाऊन सुग्रीवाला म्हणाला—“ज्यांच्या बोधार्थे तू मला पाठविले होतेस ते रामलक्ष्मण इक्ष्वाकु वंशीय दशरथ महाराजाचे पुत्र आहेत. रामाने पितृभ्रात्रेच्या पालनार्थे वनवास ग्रहण केला आहे. त्याच्या पत्नीला कोणी तरी राक्षस धरून घेऊन गेला आहे. म्हणून तो राम दुष्टयाकडे शरण मागण्याला आला आहे. रामलक्ष्मण दोघे वंचू तुझ्याशी मैत्री करण्याच्या हेतूने आले आहेत.

कहून घे.”

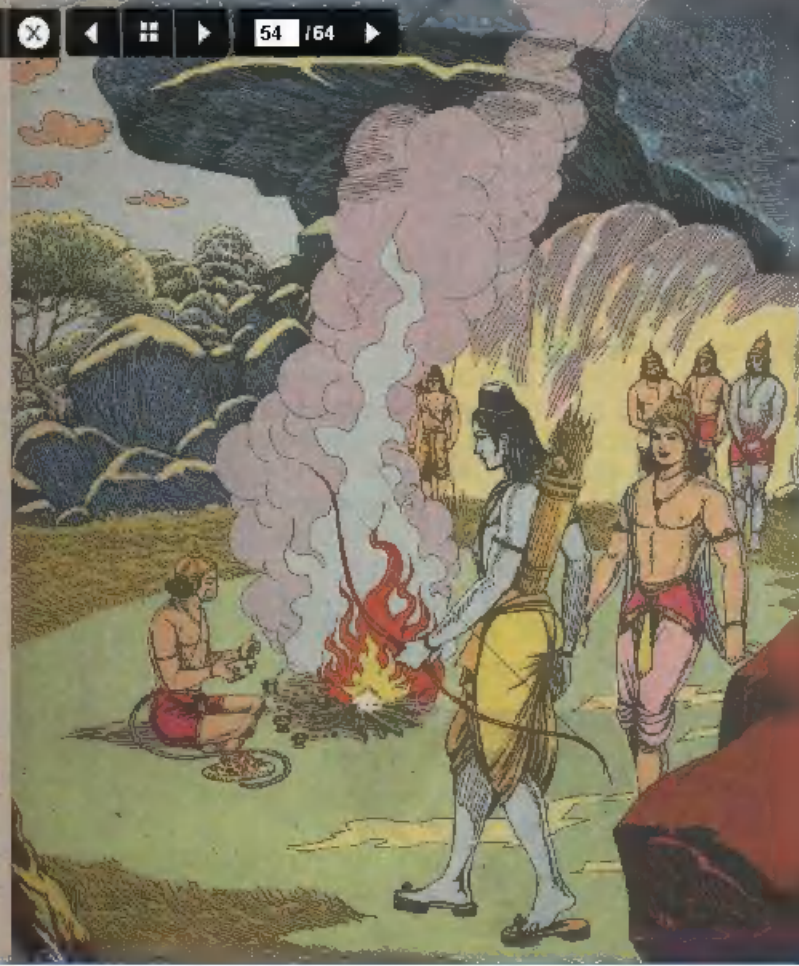
सुग्रीवाला फार आनंद झाला. त्याने एका सुंदर मानव तरुणाचे रूप धारण केले आणि रामलक्ष्मणाला भेटून म्हणाला—“आपणां बोधाविषयीं हनुमंताने मला सर्व काही सांगितले आहे. रामचंद्रा! तू मानवाचा राजा असूनही माझ्यासारख्या एका सामान्य वानरासमोर मैत्रीचा हात पुढे केला आहेस. यात मी आपला गौरव मानतो.”

त्यानंतर सुग्रीवाने हात पुढे केव्हाबरोबर रामाने त्याचा हात हातात घेऊन मैत्री वृक्ष शाखाचे दर्शविले. दोघे परस्परांना प्रेमाने भेटले.

हनुमानाने अरणी वृक्षाच्या सहाय्याने अग्नि पेटवून त्याची पूजा केली. राम व सुग्रीव दोघांनी त्या अग्नीला प्रदक्षिणा घालून व त्याला साक्षी ठेवून परस्पर मैत्रीची प्रतिज्ञा केली.

राम सुग्रीवाला म्हणाला—“सुग्रीवा, यापुढे तुझे दुःख ते माझे व माझे ते तुझे. आपण दोघे परस्परांच्या मूळदुःखाचे वाटे करी झालो.”

त्यानंतर दोघे एक साबाच्या जाडवूड फांदीवर बसले. लक्ष्मणाने एका चंदन वृक्षाची फांदी तोडली.

नंतर सुग्रीवाने त्याचे वालीशी भांडण केले झाले थोडक्यात वर्णन करून सांगितले व म्हणाला-“त्याच्या भीतीने मला येथे येऊन रहावे लागत आहे. माझी ही भीती कायमची जाईल असे काही तर कर.”

राम स्मित करून म्हणाला-“मेन्नीचे प्रयत्न फळ तुला लवकरच दिसेल. तुझ्या पत्नीचे अपहरण करणाऱ्या वालीचा वध मी करतो.”

सुग्रीव म्हणाला-“रामा! तुझ्या कृपेने मला माझे राज्य व पत्नी परत मिळाली पाहिजे, वालीचा वध तू कर, मी सीतेचा शोध करून तिला बाणून पोचवतो. ती स्वर्गात असो की पाताळात, तिला आणून देण्याची जबाबदारी माझी. मला आता एक गोष्ट आठवते आहे-मी पाहिली ती सीताच असावी. तिने मला व माझ्या बरोबर चौघे जणच बसले होते त्यांना पाहून आमच्या समोर तिच्या आभूषणांचे एक गाठीडे टाकले. ते मी संभालून ठेवले

आळसता येतात का?

राम स्वतःला आवरू शकला नाही व म्हणाला-“मित्रा! लवकर दाखव ते दागिने!” सुग्रीवाने गुहेतून सीतेने आपल्या पदराचा एक तुकडा फाडून त्यात बांधलेले तिचे दागिने आणून दाखविले.

ते पाहताच राम “हा सीते!” असे म्हणत दुःखावेगाने स्वतःला आवरू न शकल्याने लक्ष्मणाला म्हणाला-“लक्ष्मणा! तिला राक्षस उचलून घेऊन जात असता सीतेने फार काळजीपूर्वक जोळख पटावी यासाठी हे टाकले असावेत.”

लक्ष्मण म्हणाला-“तिच्या अंगाखाद्यावरचे दागिने मी ओळखू शकणार नाही. परंतु बहिनीच्या चरणां नमस्कार करतांना पाहिलेली जोडवी मी नक्कीच ओळखू शकेन.”

रामाने सुग्रीवाला विचारले-“त्या वेळी तो राक्षस सीतेला कोणत्या दिशेने घेऊन गेला?”

अमरव्याणी

व्यसने वार्धक्यच्छे वा,
मये वा ज्योतिर्नातके,
बिभृथन्मै स्वया बुद्ध्या
धृतिमा ध्या वसीदति ॥

॥ १ ॥

[दुःखाने, घनहाणी शाल्यास किंवा जिवानेचे संकट ओळखल्यात श्रेष्ठताली लोक आतपणे साधकबाधक गोष्टीचा विचार करतात. यावरून ज्ञान मिळते.]

बालिशस्तु नरो नित्यं
वैकल्यं यानुवर्तते.
स मज्जत्यवश शोके
आश्रमाग्लेव नो जले ॥

॥ २ ॥

[कमी समजूत असलेला व दोन स्वभावाचा माणूस वजन जास्त झाल्याने जखी नाच पाण्यात बुडते तसा (या संसार यात्रेत) बुडतो.]

ये शोक धनुवर्तते
न तेषां विद्यते सुखम्,
तेजश्च क्षियते तेषाम्,
न त्वं शोचिषु महसि ॥

॥ ३ ॥

[सदा न कदा दुःख करीत बसणाऱ्याला सुख कधीच मिळत नाही. त्याचे तेज क्षीण होते म्हणून तो बुडतो होता कामा नये.]

—वाल्मीकि